

Agnieszka Domańska
Szkoła Główna Handlowa

OTWARTOŚĆ GOSPODARKI A POZIOM I WAHANIA WZROSTU GOSPODARCZEGO – PRZEGLĄD BADAŃ

Streszczenie: Interesującym zagadnieniem badawczym, które wyłania się z raportów i danych obrazujących globalną sytuację gospodarczą w ostatnich kilkunastu miesiącach, jest to, że różne gospodarki świata zostały w zróżnicowany sposób dotknięte obecnym kryzysem. Niejednorodny jest więc stopień podatności krajów na szeroko rozumiane wstrząsy ekonomiczne pochodzące z zewnątrz, co jest związane zarówno z endogenicznymi uwarunkowaniami gospodarek (wielkością generowanego dochodu, strukturą sektorową i gałęziową, poziomem specjalizacji, rodzajem prowadzonej polityki monetarnej i fiskalnej, dyspersją dochodu, skłonnością do konsumpcji itp.), jak i stopniem oraz „cechami” ich wystawienia (*exposure*) na wpływ globalnych impulsów koniunkturalnych. Jednym z kluczowych czynników decydujących o owej zewnętrznej wrażliwości gospodarek jest ich otwartość w sferze handlu i finansów międzynarodowych.

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie roli otwartości jako czynnika wzrostu gospodarczego przez pryzmat jej wpływu na tempo i wahania zagregowanego produktu (dochodu). Analizowany problem jest – wbrew pozorom – niejednoznaczny, gdyż postęp w zakresie wzajemnego otwierania gospodarek, związany zarówno z liberalizacją wielostronną w wymiarze globalnym, jak i integracją w blokach regionalnych z jednej strony wykreował dla krajów i regionów świata nowe możliwości rozwojowe (zgodnie z klasycznymi teoriami wymiany handlowej), z drugiej – wystawił je i naraził na ujemne oddziaływanie z zewnątrz. Zagadnienie pozostaje więc otwartym pytaniem empirycznym, co jest widoczne na przykładzie bardzo zróżnicowanych, a często ze sobą sprzecznych wyników badań; między innymi prace R. Wacziarga i K.H. Welcha [1998], D.A. Irvina i M. Terviö [2002], M.A. Kose i in. [2005], D. Rodriki i F. Rodrígueza [2000], J. di Giovanni i A.A. Levchenko [2008], D. Ben-Davida [1993], W. Easterly i S. Rebelo [1993], S. Ahmeda [2009], D. Rodriki i F. Rodrígueza [2000], M. Kleina i G.Oliveiego [2002] i wielu innych. Odmienność rezultatów badań wynika po części z różnic metodologicznych.

W artykule dokonano szczegółowego przeglądu literatury z zaprezentowaniem najważniejszych podejść metodologicznych oraz wynikających z niego wniosków co do

aktualnego stanu wiedzy na temat znaczenia otwartości dla tempa i wahań wzrostu gospodarczego, głównie w kontekście zróżnicowania wyników badań empirycznych.

Słowa kluczowe: wzrost gospodarczy, międzynarodowa wymiana handlowa, otwartość gospodarki.

Wprowadzenie

Poszczególne gospodarki oraz regiony świata zostały w zróżnicowany sposób dotknięte obecnym kryzysem, w znacznej mierze wynika to z niejednorodnego stopnia podatności krajów na szeroko rozumiane wstrząsy ekonomiczne z zewnątrz. Owa podatność jest związana zarówno z endogenicznymi uwarunkowaniami gospodarek (wielkością generowanego dochodu, strukturą sektorową i gałęziową, poziomem specjalizacji, rodzajem prowadzonej polityki monetarnej i fiskalnej, dyspersją dochodu, skłonnością do konsumpcji etc.), jak i stopniem oraz „cechami” wystawienia gospodarek (*exposure*) na wpływ globalnych impulsów koniunkturalnych. Dla zewnętrznej wrażliwości krajów na szoki, w tym na różnego rodzaju kryzysy gospodarcze, szczególne znaczenie ma ich otwartość w sferze handlu i finansów międzynarodowych oraz związaną z międzynarodowym przepływem pracy¹. Z tego też powodu otwartość zyskuje dodatkową rolę jako istotna kategoria przedmiotowa w badaniach nad mechanizmami obecnego załamania gospodarczego, a zwłaszcza międzynarodowej transmisji jego skutków.

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie roli otwartości jako czynnika wzrostu gospodarczego przez pryzmat jej wpływu na tempo i wahania zagregowanego produktu (dochodu). Ze względu na objętość opracowania, w celu jednak możliwie najbardziej wnikliwego przedstawienia tematu autorka ograniczyła się do zagadnienia otwartości na międzynarodową wymianę handlową (*trade openness*). Badanie otwartości tego rodzaju ma w ekonomii długą tradycję, więc dorobek literatury w tym zakresie jest niezwykle bogaty, warto dlatego – odwołując się chociażby ogólnie do najwcześniejszych prac teoretycznych, skupić się przede wszystkim na badaniach z dwóch ostatnich dekad, przytaczając najważniejsze wnioski i najnowsze metody badawcze, stanowiące zarazem swego rodzaju podsumowanie dokonań wielu dekad badań ekonomicznych w tym obszarze.

Niniejsze opracowanie bazuje na przeglądzie literatury i służy podsumowaniu aktualnego stanu wiedzy na temat relacji między otwartością gospodarki a pozio-

¹ W niniejszym badaniu autorka skupiła się jednak tylko na dwóch pierwszych „zakresach” rozumienia otwartości.

mem i wahaniami wzrostu gospodarczego. Mimo wspomnianej obszernej wiedzy na ten temat, współczesne badania odkrywają nowe aspekty roli otwartości w rozwoju gospodarczym. Nowe zjawiska i trendy w gospodarce światowej pokazują też, że problem ten „w nowym wydaniu” jest – wbrew pozorom – niejednoznaczny, postęp bowiem w zakresie wzajemnego otwierania gospodarek, związany zarówno z liberalizacją wielostronną w wymiarze globalnym, jak i z integracją w blokach regionalnych, z jednej strony wykreował dla krajów i regionów świata nowe możliwości rozwojowe (zgodnie z klasycznymi teoriami wymiany handlowej), z drugiej – wystawił je i naraził na ujemne oddziaływania z zewnątrz. Zagadnienie pozostaje więc otwartym pytaniem empirycznym, co jest widoczne na przykładzie bardzo zróżnicowanych, a często ze sobą sprzecznych wyników badań, co w pewnej mierze wynika z różnic metodologicznych, między innymi samej metody analizy ekonometrycznej (autoregresja wektorowa, dynamiczne modele równowagi lub zwykłe funkcje regresji wykorzystujące szeroki wachlarz i różne kombinacje zmiennych objaśniających), doboru zmiennych w modelu, wskaźników aproksymujących poziom otwartości gospodarki, specyfikacji estymowanych funkcji, grup i typów krajów włączonych do badanej próby, dodatkowych zmiennych charakteryzujących gospodarkę czy wymianę handlową, a wreszcie okresu analizy.

1. Pojęcie i definicje otwartości

Otwartość, ściśle powiązana, czy też stanowiąca jeden z podstawowych aspektów integracji międzynarodowej², dotyczy zarówno sfery zagranicznej wymiany towarowej (tj. oznacza intensywność udziału gospodarki narodowej w tej wymianie i jako taka jest określana pojęciem „otwartości na handel” lub „otwartości w handlu” (*trade openness*, t.o.), jak i stopnia włączenia danej gospodarki w globalne przepływy kapitału finansowego (tzw. otwartość na finanse, otwartość finansowa, *financial openness*, f.o.). W pierwszym rozumieniu, definiowana z reguły przez znaczenie handlu zagranicznego dla gospodarki kraju (tj. suma wartości eksportu i importu do produktu krajowego brutto), wzrosła na świecie średnio z 44% w 1960 roku do 85% w 2004 roku (według innych danych z mediany światowej 44% PKB w 1970 roku do 70% PKB w 2000 roku). Pozostając przy wątku defi-

² W kontekście znaczenia otwartości jako czynnika transmisji impulsów kryzysowych warto dodać, że jest ona albo utożsamiana z samą podatnością (*vulnerability*) na szoki zewnętrzne (gdyż ściśle związuje gospodarkę krajową z otoczeniem zagranicznym, wystawia ją automatycznie na jego silny wpływ) albo stanowi niejako warunek wstępny owego „wystawienia” (*exposure*) na zmiany globalnego środowiska ekonomicznego. Niektórzy autorzy, podziеляjący drugie podejście, dopiero badają, czy różne formy otwartości czynią kraje bardziej czy mniej wrażliwymi na szoki zewnętrzne (pochodzące od poszczególnych partnerów handlowych, regionów, bloków ekonomicznych czy od całej reszty świata).

niowania otwartości, warto dodać, że powyższa, powszechnie stosowana w analizach empirycznych miara jest jednak często krytykowana z powodu swojej niedoskonałości, głównie wrażliwość na skalę gospodarki. Przyjmuje ona bowiem znaczne wartości w przypadku gospodarek małych (niska wartości w mianowniku, stosunkowo wysoka wartość wymiany handlowej ze względu na niewielką samowystarczalność produkcyjną), a niskie w państwach o wysokim dochodzie. Uzyskiwane na bazie tego wskaźnika wyniki są też często obciążone błędami, wynikającymi chociażby z endogenicznego związku między wymianą handlową a PKB, z nieuwzględnienia specyfiki i struktury przedmiotowej handlu, nielinowości owej relacji (w krajach o niskim produkcie, oferujących niekonkurencyjne towary wymiana z zagranicą może w niewielkim stopniu przyspieszać rozwój, w przeciwieństwie do krajów bogatszych czerpiących znaczne korzyści z wymiany etc.), występowania obserwacji nietypowych i in. W związku z tym w wielu opracowaniach stosuje się złożone, jakościowe indeksy otwartości, opierające się na danych (także jakościowych, wprowadzając zmienne sztuczne) dotyczących stopnia liberalizacji gospodarki. Otwartość – jako będąca następstwem redukcji barier handlowych – często jest też definiowana poprzez wskaźniki liberalizacji handlu³. Przykładem może być wskaźnik zaproponowany przez D. Dollara [Dollar 1992, s. 523–544], oparty na porównaniu cen względnych takiego samego koszyka konsumpcyjnego w 95 niskorozwiniętych państwach świata, który ma wskazywać na zakłócenia wynikające z otwarcia gospodarki. D. Dollar posłużył się skonstruowanym przez siebie indeksem otwartości opartym na porównaniu cen względnych koszyka konsumpcyjnego (charakteryzującym poziom zaburzeń w wymianie handlowej) w modelu regresyjnym, gdzie zmienną objaśnianą jest PKB *per capita*. Inne regresanty odwołujące się do otwartości to zmienność kursu walutowego oraz stopa inwestycji zagranicznych⁴. Inny przykład miernika jakościowego (zmienna zero-jedynkowa) zaproponowali J.D. Sachs i A.M. Warner [Sachs, Warner 1995], gdzie zagraniczna wymiana kraju uznawana jest za zliberalizowaną, otwartą przy spełnieniu pięciu kryteriów, są to:

- średnia stawka celna na dobra kapitałowe i pośrednie poniżej 40%,
- bariery pozataryfowe obejmują mniej niż 40% importu dóbr kapitałowych i pośrednich,
- brak ustroju centralnie-sterowanego gospodarki,
- brak monopolistycznej pozycji w eksporcie kluczowych branż,
- różnica między czarnorynkowym a oficjalnym kursem walutowym nie większa niż 20%.

³ Chociaż rozumowanie to może być stosowane z pewnymi zastrzeżeniami, o których mówią między innymi D. Rodrik i F. Rodríguez [Rodrik i Rodríguez 2000].

⁴ Autor włączył do specyfikacji także wiele zmiennych sztucznych, oddających specyfikę analizowanych regionów świata i ostatecznie doszedł do wniosku o ujemnym wpływie zaburzeń w wymianie i wahań kursu walutowego na zagregowany produkt.

Wśród innych miar otwartości można wymienić na przykład indeks zewnętrznej orientacji *World Development Report*, wysokość przeciętnej taryfy celnej, zakres barier pozataryfowych, indeks zaburzeń importu Wolfa⁵.

Natomiast otwartość w wymiarze finansowym (definiowana jako stosunek zagranicznych zobowiązań kapitałowych do PKB) zwiększyła się na świecie przeciętnie z 5% PKB w 1970 roku do 45% PKB w 2000 roku.

2. Znaczenie otwartości – tradycyjne ujęcia teoretyczne i ramy modelowe

W teorii ekonomii bardzo dużo mówi się o roli wymiany handlowej we wzroście gospodarczym oraz w rozwoju ekonomicznym (jako pojęciu szerszym obejmującym oprócz samego wzrostu mierzonego z reguły PKB również dobrobyt społeczeństwa, podnoszenie jakości produkcji, poziom wykształcenia i życia ludności, wykorzystanie wiedzy etc.). Nie zawsze jednak owo odniesienie handlu do wzrostu jest bezpośrednio i jednoznaczne. Teorie (t.) międzynarodowych stosunków gospodarczych, w tym handlu światowego, zajmują się w szczególności wyjaśnianiem przyczyn, dla których kraje chcą wzajemnie u siebie kupować, odnosząc się tym samym do ekonomicznych efektów tego handlu. Tytułowa otwartość funkcjonuje tu poprzez pojęcie prowadzenia handlu zagranicznego i nawet jeśli nie jest bezpośrednio nazywana, to można uznać, że występuje jako samo uwarunkowanie wymiany – opozycyjne w stosunku do zamknięcia, autarkii czy braku handlu dobrami i usługami ze światem. Mamy tu, począwszy od teorii klasycznych⁶, tj. t. kosztów absolutnych A. Smitha (wymiana jest korzystna dla gospodarki, umożliwiając wykorzystanie bezwzględnych przewag w wydajności produkcji w danym kraju nad partnerami) i t. kosztów względnych D. Ricardo (kraje korzystają ekonomicznie dzięki wymianie opartej na wykorzystaniu względnej przewagi wydajności produkcji, co pozwala na większą konsumpcję w każdym z krajów osobno oraz łącznie w całej gospodarce światowej) przekonanie o dodatniej roli międzynarodowej wymiany handlowej w promowaniu wzrostu gospodarczego⁷. Również według teorii obfitości zasobów E. Heckschera, B. Ohlina i P.A. Samuelsona, gospodarki skłaniają się do wymiany towarowej ze względu na zyski możliwe do osiągnięcia dzięki istniejącym między nimi różnicom w wyposażeniu w podstawowe czynniki wytwórcze, czyli pracę i kapitał (umożliwia to bardziej optymalną alokację zasobów w skali międzynarodowej i międzyregionalnej, przyczyniając się do ogólnego wzrostu produkcji na świecie, tj. w krajach

⁵ Dokładniejszy przegląd tych wskaźników jest w pracy T. Brodzickiego [Brodzicki 2006].

⁶ Dokładny przegląd teorii na ten temat: [Misala 2006].

⁷ Nie będziemy wyjaśniać założeń tych teorii – wielokrotnie opisywanych również w podręcznikach do ekonomii i międzynarodowych stosunków gospodarczych.

uczestniczących w wymianie). Również teorie neoczynnikowe (na przykład koncepcja I.B. Kravisa) koncentrują się na przesłankach międzynarodowego podziału pracy i wymiany handlowej wynikających z różnic w dysponowaniu czynnikami wytwórczymi i produktami, takimi jak surowce naturalne, wyroby wymagające wkładu zaawansowanej techniki etc. Kraje odnoszą korzyści głównie ze względu na możliwość zaopatrzenia się na rynku międzynarodowym w towary, których produkcja „u siebie” wymagałaby nieproporcjonalnie dużych nakładów trudno dostępnych (lub byłaby niewykonalna), a zatem kosztownych czynników produkcji i byłaby po prostu nieopłacalna lub też dzięki możliwości sprzedaży partnrom zagranicznym nadwyżek produkcji (nad popytem wewnętrznym). Kolejnym obszarem badawczym jest wpływ handlu wewnątrzgałęziowego na wzrost gospodarczy, w ramach którego na uwagę zasługują zwłaszcza t. neotechnologiczne, z teorią luki technologicznej oraz t. korzyści ze skali produkcji i zbytu (t. chłonności rynków). W tych koncepcjach szczególną rolę odgrywa wzrost konkurencyjności firm uzyskany poprzez nabywanie nowej wiedzy, wdrażanie nowych zaawansowanych technologii między innymi drogą wymiany międzynarodowej. Nowsze teorie, nawiązujące do warunków niedoskonałej konkurencji podkreślają rolę handlu wewnątrzgałęziowego w zaspokajaniu potrzeb konsumentów (prace między innymi H. Hotellinga, E. Helpmana czy P. Krugmana) i tym samym podnoszeniu poziomu ich satysfakcji czy zwiększaniu dochodów producentów (mają oni większą możliwość zaopatrywania się w różne półprodukty po korzystniejszych cenach), co wpływa dodatnio na rozwój gospodarczy. Współcześnie wiele teorii ma swoje ujęcie dynamiczne [Misala 2006].

Podsumowując stan wiedzy na temat znaczenia otwartości, rozumianej jako wymiana handlowa z zagranicą (podejście klasyków i neoklasyków oraz współczesnych teorii na przykład neotechnologicznych, koncepcje H. Hotellinga, E.H. Chamberlina i in.), należy powiedzieć, że teoria podkreśla jej wybitną dodatnią rolę w rozwoju gospodarczym. Międzynarodowe zakupy dóbr i usług sprzyjają bardziej efektywnemu wykorzystaniu zasobów jako czynników wytwórczych (obniżenie jednostkowych kosztów wytwarzanych dóbr i świadczonych usług), lepszemu zaspokojeniu zróżnicowanych przestrzennie, zdywersyfikowanych potrzeb konsumentów (dzięki czemu wzrasta poziom ich satysfakcji) osiągnięciu korzyści skali itd. Ujście dla nadwyżek podaży krajowej pozwala na zwiększenie wykorzystania czynników produkcji (wzrost zatrudnienia, lepsze i celniejsze wykorzystanie kapitału rzeczowego i wiedzy) i zoptymalizowanie funkcji produkcji. Handel z innymi krajami pozwala też na korzystny ekonomicznie przepływ wiedzy technicznej (również zaawansowanych metod zarządzania przedsiębiorstwem i gospodarką) i generalnie rozwój konkurencji. W gospodarce otwartej w porównaniu z zamkniętą mamy większe możliwości pożyczania dzięki przepływowi kapitału finansowego (większe inwestycje przekraczające krajowe oszczędności). Dodajmy też, że taka stymulująca rola otwar-

tości jest szczególnie widoczna w gospodarkach ograniczonych przez popyt (pobudza w krótkim okresie wzrost gospodarczy), przyczyniając się też do wzrostu zatrudnienia [Misala 2006].

Odwołajmy się do teraz do podstawowych schematów ekonomicznych, w których możemy rozpatrywać znaczenie otwartości. W przypadku małej otwartej gospodarki, która nie ma wpływu na ceny dóbr na rynkach zagranicznych, w modelach bez niedoskonałości rynku i pomijających inne zniekształcenia wolnej konkurencji, efektem wzrostu otwartości jest wzrost poziomu realnego PKB w cenach światowych. Natomiast istnienie zakłóceń wolnego handlu (takich jak znaczne ujemne efekty zewnętrzne) może spowodować, że spadek otwartości przyczyni się nawet do podwyższenia realnego PKB [Rodrik i Rodríguez 2000].

W standardowych modelach z egzogenicznymi zmianami technologicznymi i spadającymi przychodami z odtwarzalnych czynników produkcji (na przykład w neoklasycznych modelach wzrostu) restrykcje w handlu nie mają wpływu na stopę wzrostu dochodu w stanie równowagi dynamicznej – i to niezależnie od istnienia niedoskonałości rynku. Mogą jednak pojawić się efekty ożywienia gospodarczego (lub też osłabienia wzrostu – w zależności od tego, jaki jest kierunek oddziaływania spadku tak rozumianej otwartości na poziom dochodu w punkcie równowagi) podczas fazy ponownego wejścia na ścieżkę zrównoważonego wzrostu. W modelach wzrostu endogenicznego generowanego przez niespadające przychody z odtwarzalnych czynników produkcji lub przez *learning-by-doing* bądź inne formy endogenicznej zmiany technologicznej, zakłada się, że niższe restrykcje w handlu pobudzają wzrost dochodu w gospodarce światowej jako całości. Efekty dla poszczególnych państw mogą się jednak bardzo różnić między sobą, co jest uwarunkowane ich początkowym wyposażeniem w czynniki produkcji i poziomem rozwoju technologicznego – tak więc dana grupa państw może doświadczyć nawet obniżenia tempa wzrostu gospodarczego [Rodrik i Rodríguez 2000].

Nawet ten pobieżny przegląd ram modelowych, w obrębie których można rozpatrywać tytułowe zależności pokazuje, że teoria nie dostarcza jednego bezspornego twierdzenia o wpływie większej otwartości (redukcji barier w handlu) na tempo rozwoju gospodarczego. Kierunek tego wpływu zależy od innych uwarunkowań. Po pierwsze, przy istnieniu pewnych niedoskonałości rynku, takich jak dodatnie korzyści zewnętrzne produkcji w sektorach konkurencyjnych w stosunku do importu, poziomy PKB w stanie równowagi (mierzone w cenach światowych) mogą być wyższe w scenariuszu z restrykcyjną polityką handlową niż w sytuacji przeciwnej. W takich wypadkach szeregi czasowe obejmujące stosunkowo krótkie okresy mogą pokazywać, że zależność między restrykcjami w handlu a wzrostem dochodu w punkcie równowagi na ścieżce konwergencji w kierunku nowego poziomu równowagi ma charakter dodatni – co będzie prawdą tylko częściową, właściwą dla wybranego wycinka czasowego. Po drugie,

w przypadku modeli endogenicznego wzrostu gospodarczego⁸ zasadniczą rolę w kreowaniu rozwoju odgrywa postęp technologiczny, a więc kwestią rozstrzygającą jest rola restrykcji w wymianie zagranicznej dla stymulowania dodatnich zmian technologicznych (innowacyjnych). Jeśli zatem ograniczenia wspomagają tego rodzaju postęp na przykład poprzez promowanie sektorów zaawansowanych, to mogą się okazać dla gospodarki korzystne. „Dodatkowo jednak w modelach dynamicznych wzrost stopy dochodu nie jest ani niezbędnym, ani wystarczającym warunkiem zwiększenia dobrobytu” [Rodrik i Rodríguez 2000]. Modele długookresowe oraz oparte na nich badania empiryczne nie wyjaśniają do końca zależności między otwartością a długookresowym rozwojem, co w następujący sposób formułują G. Grossman i E. Helpman [1991]: „ogólna odpowiedź na pytanie, czy handel międzynarodowy promuje innowacje w małych otwartych gospodarkach brzmi – to zależy. W szczególności zależy od tego, czy wymogi uzyskania przewagi konkurencyjnej popychają zasoby gospodarki w kierunku zastosowań kreujących długookresowy wzrost (dzięki efektom zewnętrznym badań i rozwoju, rozszerzaniu różnorodności produktów, podnoszeniu ich jakości etc.), czy też przeciwnie – odciągają je od tego rodzaju zastosowań”⁹.

3. Otwartość gospodarki a poziom i wahania wzrostu gospodarczego – przegląd badań

Powrót zainteresowania tytułową problematyką notuje się od lat osiemdziesiątych XX wieku, w związku z rozszerzającym się na świecie procesem globalizacji i integracji regionalnej. Postęp w zakresie wzajemnego otwierania gospodarek, związany zarówno z liberalizacją wielostronną w wymiarze globalnym, jak i integracją w blokach regionalnych, z jednej strony bowiem wykreował dla krajów i regionów świata nowe możliwości rozwojowe, z drugiej – wystawił je i naraził na nie zawsze pożądane wpływy z zewnętrznego otoczenia ekonomicznego¹⁰. Pytaniem zasadniczym jest wobec tego rozstrzygnięcie, czy otwartość wpływa dodatnio na sytuację gospodarczą danego kraju, a mówiąc ściślej – odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu wynikający z niej rozwój eksportu (z oczywistą stymu-

⁸ Uważa się, że tego rodzaju modele wypełniają lukę w teorii, istniejącą w zakresie powiązania między otwartością a długookresowym wzrostem gospodarczym.

⁹ Analizy empiryczne G. Grossmana i E. Helpmana [Grossman i Helpman 1991], R. Feenstra [Feenstra 1990] czy K. Matsuyamy [Matsuyama 1992, s. 317–334] dostarczają empirycznych przykładów krajów nierozwijających branż zaawansowanych technologicznie i specjalizujących się w tradycyjnych sektorach wytwarzania, które to z powodu zniesienia ograniczeń w handlu doświadczają obniżenia długookresowej stopy wzrostu gospodarczego.

¹⁰ Z drugiej strony można postawić pytanie, w jakim stopniu otwartość może pełnić rolę buforu akomodującego ujemne szoki krajowe.

lacją dla firm produkujących na potrzeby rynków zagranicznych, rozwojem ich zatrudnienia, kreowaniem przez nie popytu wewnętrznego skierowanego na rodzimych poddostawców i podwykonawców etc.) przyczynia się do wzrostu PKB, a w jakim przeważają nad nim negatywne efekty ujemnych impulsów (szoków gospodarczych) pochodzących z rynków i od partnerów zagranicznych.

Teoretycznie wpływ integracji w sferze realnej i finansowej na krótkookresowe wahania i tempo rozwoju gospodarki zależy od zróżnicowanych czynników, takich jak struktura tych przepływów, poziom i charakter specjalizacji gospodarki, a także sama istota i siła działania szoków związanych z handlem czy finansami międzynarodowymi. W literaturze odnajdujemy wiele analiz koncentrujących się na bezpośrednim wpływie otwartości w wymianie handlowej (z ang. stosować będziemy skrót t.o. od *trade openness*) oraz w międzynarodowych przepływach finansowych (z ang. f.o.) na skalę i częstotliwość fluktuacji PKB (*volatility*) oraz na poziom (tempo wzrostu) PKB. Prezentują one jednak niejednoznaczne wnioski, co wynika zwłaszcza z przedmiotu analizy, tj. w części analiz dla niektórych grup krajów (na przykład gospodarek wysokorozwiniętych) zależność ta kształtuje się odmiennie niż dla innych grup, na przykład krajów rozwijających się, podczas gdy wyniki innych badań wskazują na zupełnie odwrotną zależność wrażliwości gospodarki na otwartość względem poziomu rozwoju gospodarczego.

Wpływ postępu we wzajemnym otwieraniu gospodarek na wyniki gospodarcze w okresie powojennym podsumowali w swoim badaniu R. Wacziarg i K.H. Welch, wykorzystując wskaźnik otwartości Sachsa-Warnera dla danych ze 118 krajów świata oraz dodatkowo od lat dziewięćdziesiątych 23 krajów Europy Wschodniej i państw utworzonych z byłych republik ZSRR. Dla zbadania efektu wzrostu liberalizacji handlu w ujęciu bilateralnym autorzy wykorzystali metodę regresji efektów stałych wzrostu (*fixed-effects regressions*) względem wskaźnika liberalizacji handlu (zdefiniowanego w konkretnych ramach czasowych)¹¹. Na podstawie tak wyspecyfikowanej funkcji autorzy stwierdzili, że w okresie 1950-1998, kraje które dokonały liberalizacji swojego handlu odnotowały przeciętnie około 1,5% przyspieszenie dynamiki rocznego tempa wzrostu w stosunku do okresu przed liberalizacją oraz podniesienie stopy wzrostu inwestycji o około 1,5–2 punktów procentowych¹². Wyniki te, zdaniem autorów, z jednej strony potwierdzają, że na ogół otwieranie na wymianę handlową przyspiesza rozwój

¹¹ Równanie jest regresją różnic wzrostu zlogarytmowanego dochodu:

$$\log y_{it} - \log y_{it-1} = \alpha_i + \beta LIB_{it} + \varepsilon_{it}$$

gdzie y_{it} to dochód *per capita* kraju i w roku t ; $LIB_{it} = 1$, jeśli dany rok t należy do lat po liberalizacji i jeśli nie wystąpiły na przykład w polityce handlowej posunięcia o skutkach przeciwdziałających efektem liberalizacji. Na czynnik losowy ε_{it} składają się też stałe charakterystyki krajowe.

¹² Jak podają R. Wacziarg i K.H. Welch, w 1960 roku 22% wszystkich krajów, na które przypadało około 21% światowej populacji, prowadziło politykę otwartego handlu (w rozumieniu wskaźnika Sachsa-Warnera). Natomiast do 2000 roku już 73% państw z odpowiadającymi im 46% populacji świata było otwartych na wymianę międzynarodową [Wacziarg i Welch 1998, s. 191].

ekonomiczny (częściowo poprzez dodatni wpływ na akumulację kapitału), z drugiej – reprezentując szacunkowy przeciętny efekt liberalizacji „maskują jednak różnice w indywidualnych reakcjach gospodarek” na zwiększenie otwartości. Podzielenie analizowanej próby na grupy krajów rzuciło światło na uwarunkowania tych różnic: wśród krajów doświadczających największych korzyści z uwolnienia handlu zagranicznego przeważają te, które na szeroką skalę pogłębiły reformy w polityce handlowej oraz charakteryzujące się wyższym wyjściowym tempem wzrostu gospodarczego. Ujemnego lub też nieznaczącego wpływu liberalizacji na wzrost dochodu doświadczyły państwa charakteryzujące się polityczną niestabilnością oraz te, które już po zniesieniu restrykcji handlowych zaadoptowały restrykcyjną politykę makroekonomiczną lub wprowadziły zmiany przeciwdziałające *de facto* dostosowaniu krajowego przemysłu do wymogów wolnej konkurencji i międzynarodowej wymiany handlowej, na przykład poprzez stosowanie polityki ochrony krajowych producentów czy branż tzw. wrażliwych¹³.

Wśród najczęściej cytowanych opracowań z lat dziewięćdziesiątych na temat relacji między otwartością a wzrostem gospodarczym można wskazać na badanie D. Dollara [Dollar 1992, s. 523–544]. Dokonano w nim analizy znaczenia otwartości dla tempa wzrostu PKB 95 rozwijających się krajów świata¹⁴ w latach 1976–1985 przez pryzmat odchyień kursów walutowych, zmienności realnego kursu walutowego i stopy inwestycji. Badanie D. Dollara opierało się na prostym modelu regresji – PKB *per capita* w funkcji wymienionych czynników. Rezultaty analizy pokazały, że stopa inwestycji ma dodatni wpływ na dostępność kapitału *per capita*, a poprzez to – na wzrost gospodarczy, natomiast zorientowanie gospodarki na zewnątrz (*outward-orientation*), wynikające z niskiego poziomu protekcjonizmu i stabilności kursu walutowego przyspiesza rozwój technologiczny¹⁵. Skonstruowany przez D. Dollara wskaźnik „orientacji zewnętrznej” jest dodatnio skorelowany ze wzrostem *per capita* w 95 analizowanych krajach (gospodarki znajdujące się w pierwszym kwartylu wskaźnika otwartości charakteryzowały się średnim tempem wzrostu wynoszącym 2,9%, w drugim: 0,9%, w kolejnym: minus 0,2%, a kraje najbardziej zamknięte osiągnęły ujemny przeciętny wzrost –1,3%). Wyniki osiągnięte na bazie identycznej funkcji regresji szacowanej dla

¹³ Autorzy zwrócili w konkluzji uwagę na konieczność dalszych badań nakierowanych na poszukiwanie czynników odpowiedzialnych za heterogeniczność dotychczas uzyskiwanych wyników badań empirycznych [Wacziarg i Welch 1998, s. 211–212].

¹⁴ W próbie znalazły się głównie państwa afrykańskie, latynoamerykańskie i azjatyckie, ale też na przykład Portugalia, Malta czy Cypr.

¹⁵ Redukcja odchyień realnego kursu walutowego do średniego poziomu badanych krajów Azji, przyniosłaby dodatkowo zwiększenie tempa wzrostu PKB w krajach Ameryki Środkowej przeciętnie o 0,7 pkt proc. i o 1,8 pkt proc. w krajach afrykańskich; natomiast osiągnięcie stabilności kursu realnego na średnim poziomie gospodarek azjatyckich przyspieszyłoby wzrost gospodarczy w grupie krajów latynoamerykańskich jeszcze o średnio 0,8 pkt proc. i 0,3 pkt proc. w gospodarkach afrykańskich [Dollar 1992].

próby 24 najbiedniejszych państw wśród wszystkich analizowanych pokazały, że w tej grupie jedynym czynnikiem wyjaśniającym tempo wzrostu PKB i jego wahania jest indeks odchyłeń realnego kursu walutowego; pozostałe zmienne nie mają wpływu na PKB *per capita*. Ogólnie biorąc, strategia otwartości zwiększa – zdaniem D. Dollara – tempo, w jakim kraje rozwijające się są zdolne do zaadaptowania technologii pochodzących od krajów uprzemysłowionych. Autor badania przyznaje jednak, że wyniki te należałoby poddać dalszej weryfikacji, gdyż wykazane zależności mogą mieć charakter pozorny. W badanym okresie wiele krajów latynoamerykańskich i azjatyckich cierpiało na kryzysy zadłużeniowe, którym towarzyszył niski lub ujemny wzrost gospodarczy. Kryzysy te stanowiły szoki zewnętrzne, z jednej strony osłabiające rozwój gospodarek, z drugiej – przyczyniające się do ich zamykania na świat.

Inne ważne badanie zostało przeprowadzone przez D. Ben-Davida [Ben-David 1993, s. 653–679], który rozważał efekty konwergencji dochodu w krajach zintegrowanych gospodarczo (takich jak kraje członkowskie Wspólnot Europejskich). W latach dziewięćdziesiątych na poziomie branż problem ten rozpatrywali także D.M. Newbery i J.E. Stiglitz [Newbery i Stiglitz 1984, s. 1–12], sugerując, że w otwartej gospodarce przemysł jest bardziej wystawiony na ciosy w postaci światowych szoków popytowych i podażowych.

V. Arora i V.A. Vamvakidis [Arora i Vamvakidis 2005, s. 24–40] dowiedli w swojej analizie, że w otwartych gospodarkach 1% przyspieszenie tempa rozwoju gospodarczego partnerów handlowych danego kraju prowadzi do podniesienia tempa jego wzrostu gospodarczego o 0,8%. J.D. Sachs i A.M. Warner [Sachs i Warner 1995] pokazali dodatni i statystycznie istotny wpływ skonstruowanego przez siebie (skompilowanego na podstawie – częściowo jakościowych – informacji o stopniu zliberalizowania handlu zagranicznego) indeksu otwartości na wzrost gospodarczy. S. Edwards [Edwards 1998, s. 383–399] dokonał natomiast analizy siły statystycznej, z jaką tempo wzrostu gospodarczego może być wyjaśniane przez szeroki zestaw wskaźników polityki handlowej, w tym wskaźników o charakterze subiektywnym, testując wpływ pięciu różnych indeksów otwartości na wzrost całkowitej produktywności (*total factor productivity*), a pośrednio na tempo realnego PKB *per capita* na próbie 93 krajów w latach 1960–1990. Autor dowiódł, że wskaźniki te są dodatnio skorelowane ze zmienną produktywności. Większe jednak znaczenie w rozwoju gospodarczym niż wymiana handlowa mają według niego takie czynniki, jak początkowy poziom PKB *per capita* czy wyposażenie w kapitał ludzki.

C. Calderon, N. Loayza i K. Schmidt-Hebbel [Calderon, Loayza i Schmidt-Hebbel 2005] również pokazali dodatni wpływ otwartości na handel i finanse światowe na zagregowany dochód, udowadniając, że jest on słabszy w krajach o niższym poziomie zagregowanego dochodu, ale jego siła wzrasta w krajach wysokorozwiniętych. Zwłaszcza, jak twierdzą autorzy, silne powiązania z zewnątrz-

nym otoczeniem finansowym pomagają krajowi zredukować fluktuacje koniunkturalne w przypadku, gdy krajowy system finansowy nie doświadcza „zamętu” transformacyjnego, charakteryzującego gospodarkę w fazie przejścia do nowego stanu równowagi. Eksponowanie na zagraniczną wymianę handlową wydaje się, ich zdaniem, zwiększać fluktuacje PKB, ale efekt ten jest niewielki i znaczący tylko dla krajów średniorozwiniętych.

D. Rodrik i F. Rodríguez [Rodrik i Rodríguez 2000] przeprowadzili szeroki krytyczny przegląd literatury dotyczącej problematyki znaczenia otwartości dla tempa rozwoju gospodarki narodowej, definiując przy tym otwartość w kategoriach formalnych – jako politykę liberalizacji handlu¹⁶, a nie w ujęciu obrotów zagranicznej wymiany handlowej. Według nich ogólne wnioski wynikające z podsumowania dotychczasowych opracowań naukowych są niejednoznaczne, a co za tym idzie - nie udzielają absolutnej odpowiedzi na pytanie o zasadność realizowania liberalnej polityki handlowej. Przypuszczalnego istnienia ujemnej relacji między barierami w handlu i wzrostem gospodarczym nie potwierdza według D. Rodrika i F. Rodrígueza nawet ogólny ogląd danych statystycznych. Na dowód przytaczają oni wyniki prostej korelacji pomiędzy stopą wzrostu PKB *per capita* a dwoma wskaźnikami restrykcyjnej polityki handlowej¹⁷ liczonymi dla danych z lat 1975–1994, po uwzględnieniu zmiennych kontrolnych obrazujących początkowy poziom dochodu oraz wyposażenia w kapitał ludzki (poziom wykształcenia mierzony odsetkiem społeczeństwa z ukończonym II stopniem edukacji). W obydwu wypadkach relacja jest tylko nieznacznie ujemna i niewystarczająco istotna statystycznie. Jak twierdzą autorzy, tego typu obserwacje nie są wyjątkiem, gdyż proste wskaźniki ograniczeń w handlu z reguły nie okazują się istotne w prawidłowych specyfikacjach regresji wzrostu dochodu, niezależnie od okresu próby, podprób czy zmiennych warunkujących przyjętych w równaniu. D. Rodrik i F. Rodríguez wnioskuje więc, że właściwa natura zależności między polityką handlową a wzrostem gospodarczym pozostaje nadal pytaniem otwartym i pozostaje daleka od ostatecznego wyjaśnienia na gruncie empirycznym¹⁸.

A. Alesina i inni [Alesina, Spolaore i Wacziarg 2005] twierdzą, że interakcja pomiędzy otwartością a wzrostem PKB jest znacząca w małych krajach, ale spada do zera wraz z wielkością kraju. Zagadnieniami zależności między efektami

¹⁶ Relacją pomiędzy polityką handlową a wzrostem gospodarczym zajmowali się w nowszych badaniach również na przykład J. Sachs i A. Warner [Sachs i Warner 1995].

¹⁷ Pierwszy wskaźnik to przeciętna stawka celna policzona poprzez podzielenie całkowitych cel importowych przez wolumen importu, drugi to wskaźnik obrazujący ograniczanie wymiany handlowej barierami pozataryfowymi.

¹⁸ Autorzy mówią: „Jesteśmy więc sceptyczni co do tego, czy istnieje ogólna niepodważalna prawda w tym względzie, podejrzewając raczej, że jest ona warunkowa, uzależniona od kraju poddawane badaniu i charakterystyki sytuacji zewnętrznej”.

otwartości i charakterystyką gospodarek krajów zajmowali się też między innymi M. Klein i G. Olivei [Klein i Olivei 2000, s. 861–875], badając w tym kontekście dochód i jakość instytucjonalną państwa [też: Edwards 2001; Klein 2003]. Wśród nowszych badań na ten temat pojawiają się opracowania autorstwa na przykład D.A. Irvina i M. Terviö [Irvin i Terviö 2002, s. 1–18] oraz D. Dollara i A. Kraaya [Dollar i Kraay 2003, s. 135–166].

Brak zależności między otwartością a PKB wykazali M. Koren i S. Tenreyro [Koren i Tenreyro 2005]. Doszli oni do wniosku, że korelacja szoków dotyczących poszczególnych sektorów pomiędzy krajami o wysokim i o niskim udziale handlu zagranicznego w gospodarce jest bardzo wysoka i statystycznie istotna. Świadczy to, że zaangażowanie w kontakty handlowe z zagranicą nie jest głównym kanałem przekazywania impulsów między gałęziami wytwórczymi [Koren i Tenreyro 2005].

Wiele prac pokazuje, że stymulujące dla gospodarki oddziaływanie liberalizacji handlu realizuje się w znacznym stopniu za pośrednictwem wpływu na stopę inwestycji w kapitał trwały¹⁹. Wśród badań dowodzących, że stopa inwestycji jest ważnym kanałem łączącym handel i wzrost gospodarczy można wymienić na przykład opracowania R. Levine i D. Renelta [Levine i Renelt 1992, s. 942–963], R. Baldwina i E. Seghezzy [Baldwin i Seghezza 1996].

Kolejne zagadnienie badawcze to zależność pomiędzy stopniem otwartości gospodarki na handel a poziomem fluktuacji zagregowanego produktu. Jak argumentują W. Easterly i inni „wahania dochodu w naturalny sposób odnoszą się do częstotliwości i rozmiaru szoków dotyczących gospodarkę i do sposobu, w jaki gospodarka radzi sobie z tymi szokami” [Easterly, Islam i Stiglitz 2001]. Badania empiryczne w zdecydowanej większości wykazały, że relacja między tymi agregatami jest dodatnia [Rodrik 2001; Giovanni i Levchenko 2008; Jansen, Lennon i Piermartini 2009], tj. eksponowanie na gospodarkę reszty świata, zwiększa fluktuacje zagregowanego produktu, dochodu etc. Jednym z przykładów jest opracowanie S. Ahmeda²⁰ oraz M. Bacchetty i in. [Bacchetta,

¹⁹ Dla zbadania tego zagadnienia w kontekście relacji wewnątrz gospodarki krajowej, stosuje się regresję stopy inwestycji względem wskaźników liberalizacji.

$$\frac{I_{it}}{Y_{it}} = \eta_{it} + \phi LIB_{it} + \sigma_{it},$$

gdzie:

I_{it} – inwestycje w kapitał trwały,

Y_{it} – PKB kraju i w roku t ,

σ_{it} – charakterystyczne właściwości kraju i okresu.

²⁰ Autor ten zwrócił przy tym uwagę, że krótkookresowe fluktuacje produktu, inflacji i realnych kursów walutowych w badanych krajach latynoamerykańskich są powodowane w mniejszym stopniu przez szoki zewnętrzne (zmiany *terms of trade*, dochodu za granicą i realne stopy procentowe w USA) niż przez załamanie i zawirowania wynikające z wewnętrznych krajowych uwarunkowań [Ahmed 2003, s. 181–202].

Janson, Lennon i Piermartini 2009], którzy dowiedli dodatniego wpływu wahań PKB u partnerów handlowych na wahania eksportu. M.A. Kose szacował natomiast istotność fluktuacji cen światowych (w podziale na ceny dóbr podstawowych, inwestycyjnych i pośrednich) w pobudzaniu fluktuacji cykli koniunkturalnych w małych otwartych gospodarkach, dochodząc do wniosku, że około 88% zagregowanych fluktuacji produktu może być wytłumaczone przez szoki cen światowych. Spostrzeżenie, że wzrost w otwartości handlowej prowadzi do większych wahań dochodu, zwłaszcza w krajach rozwijających się, rozwinęli w swoich badaniach między innymi W. Easterly i in. [Easterly, Islam i Stiglitz 2001]. D. Rodrik [Rodrik 2001] pokazał, że wahania produktu narodowego brutto (PNB) w krajach Ameryki Środkowej są powodowane zarówno przez szoki zewnętrzne, jak i błędy krajowej polityki gospodarczej (z *terms of trade* oraz przepływami kapitałowymi jako kluczowymi czynnikami po stronie oddziaływań zewnętrznych). Z kolei E. Cavallo [Cavallo 2007] zasugerował, że otwartość w handlu zagranicznym zwiększa fluktuacyjność zagregowanego dochodu przy jednoczesnym działaniu dwóch przeciwstawnych sobie efektów, tj. podnosi wahania poprzez kanał *terms of trade*, co jest niwelowane przez niższą wrażliwość w sferze otwartości finansowej na szoki zewnętrzne, w postaci nagłych zahamowań popytu oraz kryzysów walutowych.

W literaturze odnajdujemy też przykłady badań, których rezultaty przeczą dodatniej zależności między otwartością na handel międzynarodowy a fluktuacjami dochodu. Można tu chociażby wymienić opracowanie autorstwa C.M. Buch, J. Döpkego i Ch. Pierdziocha [Buch, Döpke i Pierdzioch 2002]. C. Cavallo [Cavallo 2007] przeprowadził na ten temat badania dla próby 77 krajów świata (z tego 21 należących do OECD) dla lat 1960–2000. Analiza potwierdziła z jednej strony, że wystawienie na handel zwiększa poprzez zmienność *terms-of-trade* wahania produktu, z drugiej pokazała, iż efektowi temu przeciwdziała statystycznie większy „efekt stabilizacyjny”, który wynika z dostosowawczej roli kanałów finansowych²¹. Przy wykorzystaniu zmiennej instrumentalnej²² opartej na charakterystyce geograficznej, dodatni efekt netto dla PKB okazał się stabilizujący dla

²¹ Dowiodła tego część analizy, w której podzielono próbę na kraje charakteryzujące się większymi i mniejszymi przepływami kapitałowymi i okazało się, że w pierwszej grupie łagodzący wahania wpływ otwartości na handel jest znacznie większy. Co interesujące, oszacowane parametry wykazały niewielki tylko ujemny efekt netto wpływu na wahania PKB otwartości mierzonej wskaźnikiem obrotu handlu do PKB (i stabilizacyjny tylko w krajach, które mają mniejszą przeciętną skłonność do fluktuacji wynikających z *terms-of-trade*).

²² W najprostszej specyfikacji funkcji regresji wahań PKB (mierzonych odchyleniem standardowym stopy wzrostu PKB *per capita* względem „tradycyjnie” mierzonej otwartości (metoda MNK) parametr określający wpływ otwartości wyniósł dla badanych krajów średnio – 0,012, a dla zmiennych instrumentalnych: – 0,038. Wyniki nie uległy zmianie po wprowadzeniu do regresji zmiennych kontrolnych oddających obszar kraju, wyjściowy poziom dochodu (PKB *per capita* w 1960 roku jako rok bazowy), stabilność makroekonomiczną etc.

wszystkich badanych krajów, niezależnie od stopnia ich wystawienia na ryzyko *terms-of-trade*. Warto podkreślić, że według C. Cavallo otwartość działa w kierunku stabilizowania wahań koniunktury zwłaszcza w krajach o niższym wyjściowym poziomie dochodu.

Analiza literatury na temat powiązań między otwartością a poziomem dochodu i między otwartością a wahaniami wskaźników wzrostu prowadzi do pytania o trzecią relację zamykającą współzależności między tytułowymi kategoriami, a mianowicie pomiędzy wahaniami a wzrostem gospodarczym. Początki badań empirycznych na temat bezpośredniej relacji między tymi ostatnimi związane są z pracami R.C. Kormendiego i P.G. Maguira [Kormendi i Meguire 1985], a także K.B. Grier i G. Tullocka [Grier i Tullock 1989] czy K. Blackburna [Blackburn 1999], którzy sugerowali istnienie dodatniej korelacji. Przełomowe dla badań nad współzależnością między fluktuacjami produktu (dochodu) a tempem jego wzrostu okazały się opracowania autorstwa G. Ramey i V.A. Ramey [Ramey i Ramey 1995, s. 1138–1151]. Udowodnili oni empirycznie (na podstawie danych dla szerokiej próby w latach 1950–1985²³) istnienie ujemnej zależności między wahaniami zagregowanego produktu a wzrostem. Ustalenia te dość powszechnie zostały uznane za słuszne i potwierdzone w wielu późniejszych analizach (realizowanych przy użyciu różnych metod i dla danych w różnych przekrojach. P. Martin i A.C. Rogers [Martin i Rogers 2000, s. 359–381], A. Fatás [Fatás 2002], G. Barlevy [Barlevy 2004, s. 964–990] stwierdzają na przykład, że cykliczne fluktuacje dochodu mogą ujemnie wpływać na długookresowy wzrost gospodarczy poprzez wpływ na stopę konsumpcji (zwiększając awersję do ryzyka), co może implikować znaczne efekty po stronie dobrobytu. Wykorzystując formułę wzrostu endogenicznego (w warunkach niepewności), G. Barlevy wykazał, że wyeliminowanie fluktuacji zwiększy stopę wzrostu konsumpcji *per capita* od 2 do 2,4 pkt proc., a w efekcie podniesie tempo wzrostu dochodu od 0,35 do 0,4 pkt proc. Również E.G. Mendoza [Mendoza 1997] i B. Jovanovic [Jovanovic 2004] pokazują, że wahania makrogospodarki mogą ujemnie oddziaływać na wzrost. V. Hnatkovska i N. Loayza [Hnatkovska i Loayza 2004] stwierdzili, że jednokrotne odchylenie standardowe od trendu wzrostu PKB prowadzi do 1,3 pkt proc. spadku jego rocznej stopy (kierunek przyczynowości prowadzi od wahań do tempa rozwoju, a nie odwrotnie). Warto jednak dodać, że według tych autorów zmiany w otwartości nie mają istotnego wpływu na współzależność pomiędzy wahaniami a rozwojem²⁴.

²³ Zależność ta okazała się istotna statystycznie po wprowadzeniu różnych zmiennych kontrolnych, dotyczących między innymi udziału inwestycji w PKB, stopy wzrostu ludności, poziomu kapitału ludzkiego czy początkowego poziomu PKB.

²⁴ Wyniki te okazały się istotne statystycznie dla alternatywnych prób i różnych technik estymacyjnych.

Według większości analiz, ujemna zależność między poziomem dochodu a jego wahaniami jest wyraźniejsza w krajach o niskim poziomie dochodu²⁵, charakteryzujących się słabymi instytucjami i słabością narzędzi polityki dostosowawczej. Tendencje w obrębie tej zależności w ostatnich dekadach ulegają pogłębieniu w związku z głębokimi recesjami.

Niektóre nowsze badania na temat relacji między wahaniami a wzrostem gospodarczym pokazują, że – w odróżnieniu od poziomu zagregowanego – na poziomie sektorów zależność ta jest ujemna, tj. znaczne wahania produktu w przekroju gałęziowym korelują dodatnio z przyrostem produktu [Imbs 2007]. Z dodatnią zależnością między otwartością a wahaniami koniunkturalnymi nie do końca zgodna jest koncepcja zrodzona na bazie najnowszych badań empirycznych z zakresu *financial fragility literature*. Sugeruje ona, że otwartość gospodarki na handel zagraniczny niesie co prawda ryzyko wystawienia na szoki popytowe, ale redukuje zakłócenia związane z wahaniami na międzynarodowych rynkach finansowych [Cavallo 2007, s. 3]. Czyni to relację między otwartością a wahaniami wzrostu gospodarczego ujemną [Calvo, Izquierdo i Mejia 2004; Cavallo i Frankel 2004]. Według takiego podejścia handel dobrami nie stanowi więc siły potencjalnie destabilizującej gospodarkę, ale odwrotnie - łagodzi skutki jej wystawienia na zmianie w swej istocie międzynarodowe przepływy kapitałowe²⁶.

Dodajmy jeszcze, że wiele prac koncentruje się wokół wpływu zmienności koniunkturalnych na dobrobyt [Pallage i Robe 2003, s. 677–698; Barlevy 2004], ogólnoswiatowe nierówności w poziomie rozwoju gospodarczego oraz zjawisko biedy [Gavin i Hausmann 1998; Laursen i Mahajan 2005].

Podsumowując, można stwierdzić, że według wyników większości nowszych opracowań, duże wahania koniunkturalne (wynikające oczywiście z licznych wzajemnie na siebie oddziałujących czynników²⁷) chociaż stanowią immanentną cechę gospodarek, generalnie wpływają na obniżenie długookresowego wzrostu gospodarczego.

²⁵ W skali mikro niekorzystne efekty spadku dochodu w sytuacji osłabienia koniunktury są najmocniej odczuwane przez najbiedniejsze gospodarstwa domowe niedysponujące zasobami zabezpieczającymi przed obniżeniem poziomu konsumpcji.

²⁶ Z drugiej strony, otwartość finansowa łagodzi skutki wystawienia gospodarki na zmienność handlu światowego. Jak twierdzi C. Cavallo, otwartość niweluje skutki wystawienia zwłaszcza na niektóre rodzaje kryzysów zewnętrznych, jak nagłe załamania (*sudden stops*) czy kryzysy walutowe, obniżając w ten sposób koszty dochodowe *ex-post* dostosowania do szoku zewnętrznego i łagodząc przebieg późniejszych procesów dostosowawczych przywracających gospodarkę z powrotem na ścieżkę zrównoważonego wzrostu. Zob. też: [Sachs 1985; Guidotti, Sturzenegger i Villar 2004].

²⁷ Wśród najważniejszych z nich wymienia się, oprócz szoków zewnętrznych (obniżenie popytu na rynkach odbiorcach, wahania *terms of trade*), efekty polityki fiskalnej i pieniężnej państwa, niedoskonałość rynków i systemów finansowych, reżim polityczny (w krajach demokratycznych obserwuje się generalnie niższe fluktuacje cykli koniunkturalnych) i inne.

Zagadnienie znaczenia otwartości finansowej (*financial openness*, f.o.), rozumianej jako stopień włączenia systemu finansowego danego państwa w międzynarodowe przepływy finansowe dla tempa i wahań rozwoju gospodarczego nie mieści się w głównym nurcie zainteresowania artykułu. Warto mimo to poświęcić mu nieco miejsca ze względu na jego ogromne współcześnie znaczenie jako uwarunkowania dla rozwoju sytuacji gospodarczej (przykładem jest znaczenie międzynarodowych powiązań finansowych w kontekście rozprzestrzeniania się kryzysu globalnego zapoczątkowanego w 2007 roku).

Przegląd literatury wskazuje, że badania realizowane w tym zakresie opierają się na różnych miarach otwartości (głównie są to przepływy oraz stan utrzymywania przez podmioty w analizowanych krajach zagranicznych aktywów kapitałowych, finansowe przepływy międzynarodowe, międzyregionalne etc., a także zmienne jakościowe odnoszące się do stopnia liberalizacji/restrykcyjności polityki w tym zakresie).

Autorzy badający ten obszar prezentują różne metody analizy, uzyskując dość zróżnicowane rezultaty. W praktyce bowiem tego rodzaju otwartość może załagodzić ujemny wpływ wstrząsów endogenicznych na gospodarkę i działać antycyklicznie dzięki większemu dostępowi do pożyczek zagranicznych i ogólnie poszerzeniu możliwości pozakrajowego finansowania potrzeb inwestycyjnych i prozrostowych wydatków oraz dywersyfikacji portfeli inwestycyjnych ze strony podmiotów krajowych. Z drugiej strony, zbyt silne powiązanie źródeł krajowych z międzynarodowym systemem finansowym naraża na jego wstrząsy i może stać się przyczyną recesji, jak to się obserwuje aktualnie na przykładzie rozprzestrzeniania się globalnego kryzysu. Ambiwalentność rezultatów szacowań ekonometrycznych i wynikających stąd propozycji i poglądów wywołały więc w literaturze dyskusję nad koniecznością włączania różnych zmiennych kontrolnych do równań, ich możliwych interakcji z miarami otwartości czy roli w determinowaniu stopnia dopasowania modeli.

Kwestię wpływu liberalizacji w obszarze rynków kapitałowych i otwartości finansowej na wzrost gospodarczy badali też H.J. Edison i in. [Edison, Levine, Ricci i Slok 2002, s. 749–776] oraz M. Klein i G.Olivei [Klein i Olivei 2002], stwierdzając istnienie silnego dodatniego efektu. D. Quinn [Quinn 1997, s. 531–551] nie znalazł wyraźnego potwierdzenia dla tej tezy. Podobnie M.A. Kose [Kose 2002] nie znalazł wyraźnego wpływu otwartości finansowej na wartość PKB. Inni autorzy na podstawie badań empirycznych dowodzą słabego oddziaływania otwartości w sferze międzynarodowych przepływów kapitału finansowego na wskaźniki wzrostu gospodarczego lub też odrzucają istnienie takiej korelacji. W. Grilli i G.M. Milesi-Ferreti [Grilli i Milesi-Ferreti 1995, s. 517–551], A. Kraay [Kraay 1998] oraz A. Razin i Y. Rubinstein [Razin i Rubinstein 2004] stwierdzili, że jest on ujemny. Wiele badań zwraca uwagę na czynniki osłabiające wpływ liberalizacji i f.o. na wzrost gospodarczy. Na przykład takimi czynnikami redukującymi są:

niski poziom industrializacji gospodarki [Klein i Olivei 2000], etniczna heterogeniczność [Chanda 2001], niski dochód narodowy [Edwards 2001], a także wysokie premie czarnorynkowe [Arteta, Eichengreen i Wyplosz 2001]. Istnienie warunków przeciwnych wzmacnia omawianą zależność. M.W. Klein [Klein 2003] wykazał, że f.o. podnosi rozwój gospodarczy jedynie w średniorozwiniętych gospodarkach, natomiast redukuje w słabo i wysokorozwiniętych.

4. Otwartość gospodarki a wahania i poziom rozwoju gospodarki – kwestie sporne i nowe badania empiryczne

Przedstawiony powyżej przegląd podstawowych koncepcji na temat wpływu otwartości gospodarki na handel międzynarodowy na wahania i trendy rozwoju gospodarki wskazuje na rysujące się tu pytania i kwestie sporne.

Zacznijmy od spostrzeżenia podstawowego. Otóż według tez wywodzących się z klasycznej teorii ekonomii, a kontynuowanych i potwierdzanych w teorii wielu późniejszych szkół, otwartość gospodarki podwyższa przeciętną stopę wzrostu PKB. Z drugiej strony otwartość zwiększa wahania produktu – głównie jako czynnik dodatnio warunkujący wystawienie gospodarki na szoki *terms-of-trade*²⁸. Im bardziej więc kraj jest włączony w wymianę dobrami z innymi krajami, w tym większym stopniu uwrażliwiony jest na – transmitowane za pośrednictwem handlu - szoki płynące z zagranicy. Badania empiryczne dla danych przekrojowych z różnych grup krajów dowiodły, że fluktuacje PKB są negatywnie skorelowane ze wzrostem gospodarczym. Otwarcie na kontakty zewnętrzne z jednej strony promuje więc rozwój, z drugiej – hamuje go, poprzez pobudzenie wahań produktu i dochodu²⁹. Zarówno więc koncepcje teoretyczne, jak i wyniki badań opartych na danych statystycznych wskazują na rysującą się sprzeczność odnośnie do wpływu otwartości na owe podstawowe kategorie makroekonomiczne. Co do istnienia tej sprzeczności zgadza się wielu ekonomistów. E.A. Cavallo ujmuje ją w następujący sposób: „do momentu, w którym wewnętrzne i zewnętrzne szoki nie są ujemnie skorelowane, wrażliwość gospodarki na szoki zewnętrzne implikuje większe fluktuacje produktu. Skoro więc otwartość na handel zwiększa zarówno wahania, jak i wzrost PKB, natomiast wahania uderzają we wzrost, to bezpośredni efekt dodatni handlu na dynamikę rozwoju PKB niwelowany jest przez efekt pośredni” [Cavallo 2007].

²⁸ Szoki *terms-of-trade* nie są jedynym źródłem zewnętrznym zakłóceń w gospodarce, jednak bardzo często dane na ich temat są wykorzystywane w badaniach jako zmienna definiująca szok zewnętrzny ze względu na mierzalność tego czynnika i dostępność danych statystycznych na temat cen w handlu światowym.

²⁹ Na problem ten zwraca uwagę na przykład C. Cavallo [Cavallo 2007].

Z powyższymi wątpliwościami wiąże się pośrednio inne podstawowe pytanie – również będące przedmiotem debaty literaturowej. Chodzi mianowicie o (podnoszone w literaturze) rozstrzygnięcie, czy wahania i wzrost powinny być analizowane oddzielnie czy też zawsze jako makrokategorie ściśle ze sobą powiązane. Wbrew logice i założeniom wielu analiz, z których pewną część przedstawiono powyżej, badacze odwołujący się do dynamicznych stochastycznych modeli cykli koniunkturalnych proponują pogląd, że samo rozróżnienie między trendem a fluktuacjami dochodu jest zabiegiem zasadniczo sztucznym [Kose, Prasad i Terrones 2005]. Są to bowiem w istocie różne ujęcia tego samego procesu gospodarczego, definiowane miernikami, które są kształtowane i określane tym samym „zestawem” oddziaływań i szoków³⁰.

Z rozważań tych można wysnuć kolejną wątpliwość: skoro ostateczny wpływ otwartości na kondycję gospodarki określany jest przeciwstawnymi zależnościami (przekonanie co do których zostało potwierdzone w badaniach empirycznych odnoszących się do różnych okresów), to czy rosnąca międzynarodowa integracja (w którą otwartość się wpisuje) zmieniła w jakiś sposób zależność pomiędzy wahaniami a wzrostem. Według niektórych badań³¹ gospodarki państw

³⁰ Z drugiej jednak strony, jak zaznaczają L.E. Jones i in. [2000], trudno o wyciągnięcie z tych modeli klarownych i jednoznacznych wniosków na temat relacji między wahaniami a wzrostem [Jones, Manuelli i Stacchetti 2000].

³¹ Zagadnieniem tym zajęli się M.A. Kose i in. w analizie empirycznej dla 85 krajów (21 uprzemysłowionych i 64 rozwijających się, które podzielono na grupy: 23 bardziej finansowo zintegrowanych i 41 mniej finansowo zintegrowanych) badanych w latach 1960–2000. Autorzy stwierdzili, że o ile ujemna relacja między wzrostem a wahaniami utrzymywała się wyraźnie do lat dziewięćdziesiątych XX wieku, o tyle w ostatniej analizowanej dekadzie zarówno międzynarodowa integracja handlowa, jak i finansowa znacząco ją osłabiły. Uzyskane wyniki szacowania rozbudowanego systemu modeli regresyjnych wskazały jednak również, że relacja ta nie jest jednoznaczna, przeciwnie – kształtuje się różnie dla poszczególnych grup gospodarek i w różnych okresach. Co interesujące, według autorów zależność fluktuacje-wzrost gospodarczy jest znacząca statystycznie i dodatnia w odniesieniu do krajów uprzemysłowionych, natomiast ujemna dla państw rozwijających się. Znak i siła tej relacji są zdeterminowane poziomem integracji handlowej z resztą świata – im bardziej gospodarka otwarta na handel międzynarodowy, tym silniejsza dodatnia korelacja między omawianymi makro-kategoriami. W szczególności wzrost sumy eksportu i importu, odpowiadający 1% PKB, prowadzi do redukcji o 0,001 (w ujęciu absolutnym) ujemnej zależności między wahaniami a wzrostem. Podobnie rzecz ma się w odniesieniu do integracji finansowej, gdzie średnia różnica we wskaźniku tej integracji pomiędzy dwoma grupami krajów rozwijających się wynosi około 3 pkt proc. w latach dziewięćdziesiątych (0,08 a 0,05), różnica stopy wzrostu względem danego poziomu wahań wynosi 0,9 pkt proc. Wyższy przeciętny poziom integracji finansowej i handlowej łącznie w krajach zintegrowanych średnio i zintegrowanych słabo sugeruje, że ten sam poziom wahań byłby skojarzony z około 1,8 pkt proc. wyższym wzrostem w pierwszej grupie. Autorzy wykorzystują tu wiele rozwiązań modelowych i podejść metodologicznych. W szczególności implementują regresję efektów stałych (*fixed effects regression*) dla uchwycenia cech gospodarki krajowej, metodą najmniejszego odchylenia absolutnego (*least absolute deviation, LAD*), aby zbadać znaczenie innych czynników zewnętrznych w generowaniu wyników modelu oraz regresję zmien-

prowadzących bardziej liberalną politykę handlową doświadczają mniej bolesnego *trade-off* między wzrostem i wahaniami koniunkturalnymi. Podobny chociaż słabszy w wymiarze ilościowym (ale też mniej znaczący statystycznie) efekt dotyczy poziomu włączenia w międzynarodowe przepływy finansowe. W gospodarkach słabo zintegrowanych ze światem w sferze kapitałowej znaczne fluktuacje pociągają za sobą obniżenie dynamiki wzrostu gospodarczego. W literaturze dominuje też pogląd, że obserwujemy postępujące zmiany w relatywnej wrażliwości krajów uprzemysłowionych i rozwijających się na oddziaływania (w tym – kryzysy) zewnętrzne.

Kolejne pytanie wiąże się ze zróżnicowaniem wyników badań względem poziomu analizowanych prób na kraje wysokorozwinięte i rozwijające się. Liberalizacja w odniesieniu do sfery handlu prowadzi z reguły do obniżenia poziomu PKB przy niskim jego poziomie wyjściowym, natomiast zależność przeciwna jest obserwowana dla państw wysokorozwiniętych gospodarczo. Podobnie ma się rzecz z tłumaczeniem stanu gospodarki przez otwartość na międzynarodowe przepływy finansowe – wyniki zależą w dużej mierze od okresu analizy i badanej próby, ale z reguły gospodarki o dobrej „wyjściowej” sytuacji bardziej korzystają na otwartości. Wyniki uzyskiwane w odniesieniu do krajów rozwijających się nasuwają jednak pytanie o faktyczną istotność parametrów i przyczynowość szacowanej relacji. Nie wiadomo bowiem w jakim stopniu niski poziom rozwoju gospodarczego w danych państwach, skojarzony w badaniach z niewielkim stopniem liberalizacji rynków finansowych, nie wynika z samych barier tej liberalizacji, związanych na przykład z niską jakością rządów, słabością instytucji finansowych, brakiem efektywnych regulacji bankowych oraz nadzoru nad rynkami kapitałowymi. Kraje wysokorozwinięte nie mają tych problemów. Dodatkowo ich konkurencyjność na międzynarodowych rynkach podnoszą wysokie nakłady na badania i rozwój (łącznie z międzynarodową transmisją efektów tych nakładów [Helpman 1997]), inwestycje w nowoczesne branże produkcyjne i technologie, przeciętnie wyższa produktywność (związana z wykorzystaniem wiedzy i odpowiedniego *know-how* w produkcji) czy odpowiednia infrastruktura: transportowa, teleinformatyczna, informacyjna itd., korzystnie wpływająca na efekty handlu podejmowanego z innymi krajami.

Problem właściwego kierunku zależności między poziomem rozwoju kraju a jego otwartością związany jest z podnoszonym od lat osiemdziesiątych problemem endogeniczności wymiany handlowej w stosunku do dochodu. Kraje wysokorozwinięte, posiadające rozbudowane rynki, wysoki popyt konsumpcyjny i inwestycyjny znacznie angażują się za przyczyną tego w handel zagraniczny. Rodzi to pytanie, czy dodatnia relacja między handlem a zagregowanym produktem wy-

nich instrumentalnych dla uwzględnienia endogeniczności zależności między wzrostem a wahaniami [Kose, Prasad i Terrones 2005].

nika z dodatniego wpływu handlu na dochód, czy też zależność ta jest odwrotna. Potencjalną endogeniczność handlu względem dochodu zwiększa wysoki poziom liberalizacji polityki handlowej właściwy głównie dla państw o wysokim poziomie PKB.

Problem endogeniczności handlu udało się rozwiązać J.A. Franklowi i A.K. Romerowi [Frankel i Romer 1999], którzy w swoim – uważanym często za przełomowe – studium (dla szerokiej próby 62 par krajów oraz dodatkowo dla 88 krajów indywidualnie w perspektywie jednego, tj. 1985 roku), zastąpili tradycyjny wskaźnik handlu (tj. sumę obrotów eksportu i importu do PKB), nową autorską miarą instrumentalną – opartą na zmiennych grawitacyjnych³². Autorzy dokonali oszacowania, na podstawie odpowiednich równań grawitacyjnych (dla każdego z krajów w przekroju wszystkich jego partnerów handlowych), wartości wskaźnika otwartości, który wyjaśnia wymianę z zagranicą czynnikami pozaekonomicznymi³³, głównie o charakterze geograficznym, takimi jak: odległość od potencjalnego partnera (partnerów), dostępność przestrzenna, populacja, język, ukształtowanie terenu, wspólna granica lądowa, położenie śródlądowe etc. Okazało się, że te egzogeniczne, bezsprzecznie niezależne względem sytuacji gospodarczej czynniki, zagregowane w przekroju wszystkich partnerów w relacjach bilateralnych między danym krajem a jego partnerami, są wysoko skorelowane z handlem zagranicznym. Mogą więc służyć – jako przybliżenie otwartości na wymianę handlową – za instrumenty do identyfikacji wpływu handlu na dochód. Okazało się, że tak skonstruowana miara otwartości ma znaczący dodatni wpływ na wahania dochodu, co dowiodło poszukiwanego kierunku zależności. Wypracowane podejście zostało uznane za właściwe i znalazło szerokie zastosowanie (często po pewnych modyfikacjach) w wielu późniejszych analizach, zwłaszcza tam, gdzie chodziło o określenie właściwego kierunku relacji między otwartością i inną makrokategorią w sytuacji ich potencjalnej współzależności lub współdeterminowania przez określone inne czynniki i zmienne³⁴. Na podstawie tej

³² Najprostszą metodą oszacowania wpływu handlu na dochód kraju [Irwin i Terviö 2002] jest przeprowadzenie metodą MNK estymacji funkcji regresji wyjaśniającej wielkość dochodu *per capita* kraju przez: udział handlu w PKB (tu ozn. T), wielkość powierzchni (tu ozn. $area$) oraz na przykład populacji (tu ozn. pop) według wzoru:

$$\log \frac{GDP}{pop_i} = \alpha_0 + \alpha_1 T_i + \alpha_2 \log (area_i) + \alpha_3 \log (pop_i) + u_i.$$

³³ Cechy geograficzne są istotną determinantą nie tylko wymiany międzynarodowej, ale też handlu wewnątrz krajowego (kraje charakteryzujące się liczniejszą populacją i większą powierzchnią mają zarazem większy potencjał do rozwoju handlu wewnętrznego) i ten aspekt również powinien być brany pod uwagę przy szacowaniu ekonomicznych efektów relacji handlu i dochodu narodowego.

³⁴ Na przykład J.A. Frankel i A.K. Rose pokazali, że unie walutowe mogą wpływać na zwiększanie dochodu krajów poprzez aktywizowanie wymiany handlowej między nimi [Frankel i Rose 2002].

metody analizowano później dane panelowe obrazujące szerokie przekroje czasowo-przestrzenne. Na przykład D.A. Irwin i M. Terviö [Irwin i Terviö 2002] zbadali wpływ otwartości w handlu na dochód przy wykorzystaniu nieco zmodyfikowanego wskaźnika instrumentalnego J.A. Frankla i A.K. Romera dla danych w podziale na trzy okresy: przedwojenny (1913 r.), lata międzywojenne (1928 i wielka recesja 1938) oraz okres powojenny (wybrane lata, tj. 1964, 1975, 1985, 1990). Rezultaty analizy okazały się istotne statystycznie dla różnych przekrojów krajów i okresów oraz zgodne z wcześniejszymi wynikami twórców metody [Irwin i Terviö 2002] parametr zmiennej instrumentalnej ma 2,3 razy większy wpływ na zmiany dochodu niż otwartość mierzona „tradycyjnym” wskaźnikiem, tj. eksport plus import do PKB).

Endogeniczność wymiany handlowej jest tylko jednym z aspektów, które należy wziąć pod uwagę, konstruując równania regresji opisujące omawiane zależności. Istotną przyczyną nieścisłości i podważalności wyników wielu badań jest bowiem pomijanie istotnych zmiennych o potencjalnym wpływie na wynik, pociągające za sobą możliwość wystąpienia zależności pozornych, nieodpowiednia specyfikacja modelu, niewłaściwy dobór próby etc. Do czynników, które nie zawsze uwzględnia się poprzez zmienne kontrolne, można zaliczyć obszar kraju i populację (kraje duże, o szerokich możliwościach gospodarowania na rynku wewnętrznym, są z reguły w sposób „naturalny” bardziej stabilne, zdolne do dywersyfikacji branż produkcyjnych, odporniejsze na wstrząsy z zewnątrz), niektóre charakterystyki geograficzne (na przykład kraje bez dostępu do morza, położone peryferyjnie, czy wyspowe mają mniejszą skłonność do prowadzenia wymiany z powodu naturalnych barier). Istotna jest również ogólna kondycja gospodarki i polityka ekonomiczna. Kraje ze znaczną niestabilnością kursów walutowych długo utrzymującą się inflacją oraz o niedemokratycznych reżimach politycznych charakteryzują się zazwyczaj większą zmiennością stóp wzrostu, niezależnie od stopnia wystawienia na impulsy zewnętrzne (kraje biedniejsze często przyjmują strategię orientacji na rynek wewnętrzny i ograniczonego uczestnictwa w międzynarodowej wymianie handlowej).

Kolejne pytania rodzą się w związku z potencjalną długotrwałością ekonomicznych efektów otwartości. Przy całej niejednoznaczności wyników badań empirycznych sondujących znaczenie tego czynnika dla wahań i krótkookresowego tempa wzrostu dochodu narodowego, nie mówią one *de facto* nic o jej wpływie na długookresowy rozwój gospodarczy. Nie udowodniono jednoznacznie, że nawet wyraźny stymulujący wpływ handlu na gospodarkę w krótkim okresie miałby mieć efekty dla długookresowej ścieżki rozwoju i dochodu potencjalnego; może skutkować on jedynie zmianą procesów dostosowawczych do nowego poziomu równowagi (*transitional growth effects*, por. [Irwin i Terviö 2002]). Wśród nielicznych badań empirycznych na temat relacji pomiędzy wymianą towarową z resztą świata a zrównoważonym wzrostem można wymienić prace R. Levine

i D. Renaulta [Levine i Renelt 1992, s. 942–963] oraz X. Sala-i-Martina [Sala-i-Martin 1997]. Wskazują one na pośredni charakter tej relacji, nie biorąc jednak „poprawki” na przykład na potencjalną endogeniczność handlu. Według R. Levine i D. Renaulta wymiana z zagranicą silnie oddziałuje na stopę inwestycji – czynnika długookresowego wzrostu gospodarczego. X. Sala-i-Martin zaś wiąże ten ostatni pośrednio z otwartością mierzoną wskaźnikiem Sachsa i Warnera [Sachs i Warner 1985].

Otwartość może wpływać na wahania produktu pośrednio – poprzez rolę, jaką odgrywa w kształtowaniu struktury sektorowej gospodarki i określaniu poziomu jej specjalizacji, jednak wyniki szacowania modeli, gdzie uwzględnia się poziom koncentracji produkcji czy eksportu dają bardzo zróżnicowane wyniki co do znaczenia tego czynnika dla PKB (łącznie z całkowitym brakiem jego wpływu). Poglądy te częściowo wywodzą się z koncepcji przedstawionej przez J. Bulowa i K. Rogoffa [Bulow i Rogoff 1989], według której zróżnicowana przedmiotowo wymiana towarowa z zagranicą zwiększa wiarygodność kredytową kraju, czyniąc go mniej podatnym na kryzysy spowodowane nagłym wstrzymaniem napływu kapitału, a z drugiej strony – ułatwiając szybsze dostosowanie i łagodzenie fluktuacji PKB. Zakłada się dalej, że gospodarka wykorzystująca swoją przewagę komparatywną w międzynarodowym podziale pracy i w związku z tym wężiej specjalizująca się gałęziowo, bardziej jest narażona na szoki zewnętrzne, idiosynkratyczne dla konkretnych gałęzi przemysłu. Relacja pomiędzy szokami *terms-of-trade* a wahaniami produktu, a także wrażliwość gospodarki na niektóre rodzaje kryzysów finansowych może więc zależeć od poziomu specjalizacji/dywersyfikacji koszyka eksportowanych dóbr i usług³⁵.

Pojęcie otwartości rozumiane i definiowane jest w literaturze zarówno jako obroty handlowe, jak i sama liberalizacja wymiany, tj. znoszenie barier handlowych związane z prowadzeniem odpowiedniej polityki. Te dwie kwestie są ściśle powiązane, niemniej jednak nie są tym samym i rodzi to pewną nieścisłość, na którą zwracają uwagę Rodrik i Rodríguez. Obniżenie czy zniesienie ograniczeń w handlu nie zawsze przynosi pożądany wzrost obrotów handlowych (zwłaszcza eksportu) i o ile badania empiryczne dowodzą dodatniej korelacji między handlem a poziomem dochodu kraju, o tyle niekoniecznie między samą liberalizacją a dochodem. Z drugiej strony, efekty liberalizacji polityki handlowej dla obrotów z zagranicą nie są bezpośrednio ilościowo i jakościowo mierzalne i trudno oszacować ich znaczenie w taki sposób, jak na przykład redukcji kosztów transportu lub wzrostu popytu światowego. Problem ten podniósł w swoich badaniach także S. Edwards [Edwards 1998, s. 383–399].

³⁵ Jak pokazał C. Cavallo, rozkład wahań *terms-of-trade* na świecie względem poziomu koncentracji eksportu wskazuje, że kraje z przeciętnie szerszą (mniej skoncentrowaną) ofertą eksportowanych dóbr, doświadczają mniejszych wahań związanych ze zmiennością cen na rynkach światowych, co implikuje mniejsze fluktuacje zagregowanego produktu.

Na koniec warto zaznaczyć, że dokumentowanie wpływu otwartości na rozwój gospodarczy nie jest rzecz jasna tożsame z badaniem jej wpływu na dobrobyt (*welfare*, dochody ludności, uwzględnienie dystrybucji dochodu w społeczeństwie, poziom dostępu do podstawowych dóbr i usług). Polityka handlowa może mieć dodatnie oddziaływanie na dobrobyt, bez znaczenia dla stopy wzrostu, lub też odwrotnie – ograniczenia w handlu mogą ujemnie odbijać się na wynikach gospodarczych, mierzonych PKB, ale wcale nie redukować poziomu dobrobytu.

5. Uwarunkowania podatności gospodarki na oddziaływania zewnętrzne w wybranych badaniach empirycznych: metody i wnioski

Niniejszy punkt poświęcono omówieniu wybranych badań empirycznych dotyczących podatności gospodarki krajowej na szoki pochodzące z zewnętrznego środowiska ekonomicznego, w tym w szczególności uwarunkowań związanych z otwartością gospodarki.

Jedno z nowszych badań, które – zdaniem autorki – dobrze oddaje istotę, charakter i główne nurty rozważań występujących w analizach tytułowego problemu zostało wykonane przez M. Jansen, C. Lennon i R. Piermartini [Jansen, Lennon i Piermartini 2009]. Autorki zbadały, w jaki sposób szoki podażowe pochodzące od krajów-partnerów w handlu zagranicznym wpływają na fluktuacje PKB w krajach-eksporterach. Próba objęła 138 państw świata w latach 1966–2004.

Wahania PKB w każdym z analizowanych krajów są opisywane następującym równaniem:

$$GDPvol_{it} = \beta_0 + \beta_1 ECSS_{it} + \beta_2 CONTROL_{it} + \mu_i + \eta_t + u_{it},$$

gdzie:

$GDPvol_{it}$ – zmienność PKB w rozpatrywanym kraju eksporterze i w czasie t (odchylenie standardowe stopy wzrostu PKB),

$ECSS_{it}$ – tzw. wystawienie na szoki krajowe gospodarki kraju i w okresie t , tu rozumiane jako szoki krajów importerów (*exposure – to – country-specific shocks*),

$CONTROL_{it}$ – parametr oznaczający zmienne kontrolne,

μ_i – reprezentuje specyficzne właściwości danej gospodarki krajowej,

η_t – „efekty” związane z danym okresem,

u_{it} – błąd prognozy.

Kluczowym pytaniem z punktu widzenia celu prognozy jest elastyczność zmiennej objaśnianej względem $ECSS$. Natomiast zmienne kontrolne dotyczą

takich czynników jak zmienność efektywnych stóp procentowych (obrazująca szoki powiązane z przepływem kapitału i wymianą towarową) czy zmiany w obrębie kursów walutowych. Co ciekawe, w tym badaniu do czynników o charakterze kontrolnym objaśniających podatność na zagraniczne wstrząsy włączono informacje na temat otwartości w handlu (eksport plus import podzielone przez PKB, średnia z ostatnich 5 lat). Jeśli natomiast chodzi o zmienną „specyficzne cechy gospodarki krajowej”, to uwzględniono tu dane na temat PKB *per capita*, wielkości populacji³⁶, zdarzeń szczególnych i losowych, jak ewentualne wystąpienie militarnej interwencji, wojny domowej czy klęsk żywiołowych, a także śródlądowe położenie kraju (brak dostępu do morza) czy pełnienie na rynkach światowych roli eksportera ropy naftowej. Wzięto pod uwagę również informacje na temat wydatków rządowych, gdyż – jak założyli autorzy – ekspansywna orientacja polityki fiskalnej automatycznie akomoduje oddziaływania zakłócające wzrost PKB.

Drugie kluczowe równanie tej analizy dotyczy określenia samego „wystawienia” na szoki, które objaśniane jest tu zmianami produktu u partnerów handlowych

$$ECSS_i = \sum_j \left(\frac{x_{i,j}}{Xi} \right)^2 \text{var } GPGrowth_j + \\ + \sum_j \sum_z \frac{x_{i,j}}{Xi} \cdot \frac{x_{i,z}}{Xi} \text{cov}(GDPgrowth_j, GDPgrowth_z).$$

Formuła po prawej stronie równania definiująca czynniki wrażliwości kraju na sytuację gospodarczą partnerów została rozbita na dwa wyrażenia: pierwsze (wariancja średniej ważonej rocznego tempa wzrostu PKB w krajach, z którymi dany kraj prowadzi wymianę handlową) odzwierciedla ryzyko związane z fluktuacjami gospodarczymi u partnerów (tj. ryzyko wymiany handlowej z bardziej lub mniej „wahliwym” odbiorcą); drugie – oddaje podatność na oddziaływania zewnętrzne wynikająca z posiadania partnerów handlowych, których PKB są bardziej lub mniej skorelowane (kowariancja stóp wzrostu PKB u partnerów handlowych). Każda wariancja i kowariancja jest ważona udziałem w koszyku eksportowym kraju *i* poszczególnego z analizowanych partnerów handlowych [Jansen, Lennon i Piermartini 2009, s. 5].

Rezultaty analizy (przeprowadzonej za pomocą różnych technik regresyjnych) przekrojowej dla 138 państw potwierdziły przede wszystkim ogólnie dodatni

³⁶ Oczekuje się, że wyższa wartość PKB *per capita* i większa populacja będą łagodzić zmienność produktu: kraje bogatsze i o większym rynku, poddane działaniu identycznych szoków zewnętrznych jak gospodarki mniejsze, mają zdolność szybszej adaptacji do tych szoków.

wpływ *ECSS* na zmienność wahań PKB (znak dodatni i statystycznie istotny). Jednocześnie najwyższe wartości parametrów przy zmiennych odnotowano dla danych z lat siedemdziesiątych (od roku 1974 do 1979) i dla wczesnych lat osiemdziesiątych, a więc dla okresów, gdy globalna sytuacja gospodarcza była zdeterminowana przez skutki kryzysów naftowych. Szok naftowy podziałał więc na dochód znacznej liczby krajów w tym samym kierunku, co oznacza, że ujemne wstrząsy gospodarcze działają silniej w skali całego świata niż zmiany o charakterze dodatnim. Drugi istotny wniosek z analizy mówi o znacznie większej wrażliwości na zewnętrzne zmiany PKB po stronie krajów charakteryzujących się niskim poziomem dochodu. Kraje biedne są bardziej wystawione na szoki zewnętrzne niż mieszczące się w przedziale średniej wartości PKB (*middle income countries*), natomiast te ostatnie bardziej od państw „wysoko-dochodowych” (przy czym różnica między krajami o średnim dochodzie a bogatymi jest znacznie bardziej wyraźna niż między nimi a gospodarkami najbiedniejszymi [Jansen, Lennon i Piermartini 2009, s. 7]).

Rozdzielenie efektów związanych ze zmiennością wewnątrz samych gospodarek partnerów handlowych a zbieżnością wahań produktu między partnerami pokazało, że komponent kowariancja ma większe znaczenie (a więc w determinowaniu fluktuacji PKB kraju eksportera większy udział ma stopień skorelowania fluktuacji koniunkturalnych u odbiorców ze światowych rynków). W części szczegółowej analiza pokazała, że dywersyfikacja geograficzna rynków zbytu ma znaczny wpływ na podatność na oddziaływania zewnętrzne, tj. podobnie jak dywersyfikacja produktowa obniża parametr przy *ECSS*. Jednocześnie nie znaleziono na bazie modelu potwierdzenia dla tezy o dużym wpływie wahań *terms of trade* na wahania dochodu (choć, jak piszą autorki, estymacja modelu w różnych kombinacjach, jeśli chodzi o zakres danych, pokazuje, że wyniki są w wielu wypadkach zależne od wielkości próby). Parametry denotujące rolę wielkości populacji, interwencji fiskalnej i monetarnej, a także występowania takich wydarzeń, jak wojny domowe czy klęski żywiołowe są statystycznie istotne z oczekiwanymi znakami, natomiast parametry przy PKB *per capita* i otwartości gospodarki na wymianę handlową są nieznaczące statystycznie. Dodatkowo „wystawienie” na szoki zewnętrzne traci na znaczeniu w objaśnianiu wahań PKB, gdy do modelu są włączane trzy zmienne kontrolne: otwartość finansowa (która ma znak ujemny, a więc redukuje fluktuacje PKB), wydatki rządowe (nieznaczące statystycznie) oraz zmienność kursów walutowych (znacząca ze znakiem dodatnim).

J. di Giovanni i A.A. Levchenko [Giovanni i Levchenko 2008] zaprezentowali wszechstronne badanie pokazujące kilka aspektów znaczenia otwartości gospodarki w kształtowaniu zmienności produktu – na poziomie gałęzi oraz całego kraju. Autorzy skupili się na powiązaniu tych kategorii poprzez kilka kanałów. Po pierwsze – zadali pytanie, w jakim stopniu intensywność zaangażowania poszczególnych gałęzi w międzynarodową wymianę handlową ma wpływ na

zagregowany produkt, a więc w jakim stopniu jest prawdziwe przypuszczenie, że wahania w bardziej otwartych, wrażliwszych na światowe szoki popytowe i podażowe branżach przekładają się na fluktuacje w całej gospodarce. Drugi aspekt to weryfikacja założenia, że otwartość modyfikuje siłę powiązań między działami i gałęziami w obrębie gospodarki krajowej. Wreszcie spróbowali przeanalizować, w jaki sposób handel prowadzi do zmian w stopniu specjalizacji (tj. weryfikacja twierdzenia, że jeśli prowadzi on do mniej zdywersyfikowanej struktury produkcji, to prawdopodobnie zmniejszy się stabilność PKB). Autorom chodziło o pokazanie całościowego efektu, tj. wypadkowej zmian w obrębie trzech wymienionych kanałów, gdyż jak piszą „może okazać się, że przykładowo zwiększenie fluktuacji specyficznych dla danego sektora (*sector-specific*) w związku z jego powiązaniem z handlem międzynarodowym będzie miało zupełnie nieistotny wpływ na zagregowane fluktuacje w gospodarce, w przypadku gdy tę ostatnią cechuje znaczna dywersyfikacja w przekroju branżowym” [Giovanni i Levchenko 2008, s. 5]. Badanie oparto na danych z lat 1970–1999, dotyczących 61 krajów i 28 ich sektorów produkcyjnych.

Wahania koniunkturalne całej gospodarki krajowej (ozn.) w badaniu J. di Giovanniego i A.A. Levchenko są funkcją zmienności produktu notowaną na poziomie jej poszczególnych gałęzi oraz siły zależności między tymi sektorami, tj.

$$\sigma_A^2 = \sum_{i=1}^{\tau} a_i^2 \sigma_i^2 + \sum_{i=1}^{\tau} \sum_{j=1}^{\tau} a_i a_j \sigma_{ij},$$

gdzie:

a_i – denotuje udział gałęzi i w produkcji całkowitej,

σ_i^2 – wariancja tempa wzrostu produktu gałęzi i ,

σ_{ij} – wskaźnik kowariancji między sektorami i oraz j .

Zgodnie z tym równaniem, wpływ handlu na fluktuacje koniunktury w kraju może się więc odnosić do ogólnych wahań gospodarki poprzez wariancję produkcji poszczególnego sektora (σ_i^2), własności kowariancji między gałęziami, a także poprzez zmiany w strukturze produkcyjnej całej gospodarki (a_i).

Dla wyodrębnienia roli poszczególnych gałęzi jako przekaźnika impulsów koniunkturalnych z zewnątrz na całą gospodarkę, formułę wahań PKB przekształcono do postaci

$$\sigma_A^2 = \sum_{i=1}^{\tau} a_i^2 \sigma_i^2 + \sum_{i=1}^{\tau} a_i (1 - a_i) \rho_{i,A-i} \sigma_i \sigma_{A-i},$$

gdzie:

$A-i$ – subskrypt używany do oznaczenia sumy wszystkich sektorów z wyjątkiem i ,

- $\rho_{i,A-1}$ – współczynnik korelacji sektora i z resztą gospodarki,
 ρ_{A-i} – odchylenie standardowe zagregowanej stopy wzrostu wszystkich gałęzi gospodarki z wyjątkiem i .

Dzięki takiemu przekształceniu zagregowana wariancja w modelu staje się sumą kowariancji każdego kolejnego sektora i z resztą gospodarki.

Przejdźmy teraz do czynników determinujących fluktuacje produkcji na poziomie gałęzi. Pierwszy z poddanych analizie efektów (tzw. *Sector Volatility Effect*), ujęto w następującej funkcji regresji:

$$Volatility_{ict} = \alpha_0 + \alpha_1 Output_{ict} + \beta_{\sigma} TRADE_{ict} + H + \varepsilon_{ict},$$

gdzie:

- i, c i t – subskrypty oznaczające odpowiednio: daną gałąź, kraj oraz badany okres,
 $Volatility_{ict}$ – zlogarytmowana wariancja rocznej stopy wzrostu produkcji na pracownika w gałęzi σ_i^2 ,
 $TRADE_{ict}$ – denotuje otwartość gałęzi na wymianę z zagranicą (import plus eksport podzielony na produkcję),
 $Output_{ict}$ – specyficzna dla gałęzi i w kraju c zmienna w czasie produktywność,
 H – odpowiada za tzw. efekty stałe (*fixed effects*) odnoszące się do specyfiki kraju, gałęzi i/lub czasu.

Efekty stałe kraju to występowanie określonych bogactw naturalnych, klimat, przeszłość kolonialna (zmienna zero-jedynkowa: tak lub nie), poziom kapitału ludzkiego, jakość instytucji i systemu prawnego, system polityczny itp. Efekty sektorowe odpowiadają inherentnym cechom danej gałęzi przemysłu, jak: poziom jej zaawansowania technologicznego, ogólna „fluktuacyjność” koniunktury, uczestnictwo produkowanych towarów w handlu (*tradability*), zależność od finansowania z zewnątrz, zapotrzebowanie na płynne środki obrotowe, nakłady na badania i rozwój, zatrudnianie wykwalifikowanej i niewykwalifikowanej siły roboczej etc. Dla uwzględnienia niektórych cech charakterystycznych badanych sektorów (na przykład ich szczególnego znaczenia dla całej gospodarki) czy danego okresu, które mogłyby rzutować na wyniki estymacji, autorzy rozpatrywali efekty stałe w różnych konfiguracjach. Analiza w przekroju branżowym zawierała efekty stałe kraju oraz efekty sektorowe. W specyfikacji panelowej rozpatrywano natomiast kombinacje efektów stałych: kraju i sektora, kraju i czasu oraz sektora i czasu³⁷.

³⁷ Dzięki połączeniu czy jednoczesnym uwzględnieniu tych efektów, w badaniu można wziąć pod uwagę znaczną liczbę kombinacji zmiennych w analizowanych okresach; efekty kraju/czasu – zmienne w czasie cechy charakterystyczne gospodarki krajowej, na przykład: ogólny poziom rozwoju, epizody niestabilności politycznej (stany wojenne, wojny), zmiany polityki fiskalnej i mo-

Drugi z wymienionych, badanych przez J. di Giovanniego i A.A. Levchenko, kanałów oddziaływania otwartości (na zagraniczną wymianę handlową) na fluktuacje PKB ogniskuje się wokół modyfikowania wzajemnej korelacji sektorów w gospodarce krajowej (lub inaczej: danego sektora z resztą gospodarki). W ujęciu ekonometrycznym zależność ta (określana jako *comovement effect*) zapisana jest jako wpływ otwartości na współczynnik $\rho_{i,A-i}$, denotowany jako $Correlation_{ict}$ (liczony dla każdego sektora, kraju i okresu, tj. w tej części analizy w podziale na dekady) i objaśniana w poniższym równaniu

$$Correlation_{ict} = \alpha_0 + \alpha_1 Output_{ict} + \beta_{\sigma} TRADE_{ict} + H + \varepsilon_{ict},$$

Ścisłej biorąc, $Correlation_{ict}$ to korelacja tempa wzrostu produkcji na pracownika w branży i z całym sektorem produkcyjnym gospodarki z wyjątkiem i (pozostałe oznaczenia jak wyżej).

Trzecia część analizy dotyczyła ewentualnego wpływu udziału różnych gałęzi gospodarki w handlu zagranicznym na ogólny poziom specjalizacji gospodarki (oprócz wpływu na wariancję sektora i korelację międzysektorową, które ujęto w powyżej przytoczonych równaniach na $Volatility_{ict}$ oraz $Correlation_{ict}$). Ekonometrycznie chodzi o objaśnienie zmiany konfiguracji a_i poprzez otwartość. Autorzy posłużyli się następującymi formułami:

$$\sigma_A^2 = h\sigma^2 + \sum_{i=1}^{\tau} \sum_{j=1}^{\tau} a_i a_j \sigma_{ij},$$

gdzie h to index Herfindahla udziałów (do kwadratu) poszczególnych gałęzi produkcyjnych w zagregowanym produkcie w gospodarce. Wyższa wartość h oznacza bardziej wyspecjalizowaną (mniej zdywersyfikowaną międzygałęziowo) gospodarkę, co teoretycznie przy danym poziomie wariancji gałęzi prowadzi do większych wahań zagregowanych. Zależność otwartości i poziomu specjalizacji gospodarki nazwano *specialization effect* i przeanalizowano za pomocą szacunku parametrów równania:

$$Specialization_c = \alpha_0 + \alpha_1 X_c + \beta_h TRADE_c + \varepsilon_{ict}.$$

netarnej (w zakresie systemów kursowych, ujęcie „okres przed/po liberalizacji finansowej” etc.), wydarzenia o przemożnym wpływie na sytuację gospodarczą, jak akcesja do WTO i innych bloków handlowych, unii walutowych, kryzysy równowagi płatniczej, walutowe i bankowe, klęski naturalne i wiele innych.

gdzie:

$Specialization_c$ – logarytm indexu Herfindahla udziałów produkcji poszczególnych gałęzi w całkowitej produkcji sektora przemysłu (uśredniony dla okresu próby),

$TRADE_c$ – zlogarytmowana wartość handlu zagranicznego w całkowitej produkcji gospodarki kraju c (eksport plus import podzielone przez PKB),

X_c – dane kontrolne, tj. PKB *per capita*.

Uzyskane rezultaty szacowania zestawu przytoczonych równań wskazały, że ogólny wypadkowy efekt analizowanych „pasów transmisyjnych” relacji między otwartością w handlu a wahaniami krajowego PKB jest istotny statystycznie i dodatni.

Przytoczmy teraz główne rezultaty analizy. Ogólnie biorąc, wykazała ona, że wzrost jednostkowy odchylenia standardowego miernika otwartości w handlu (zlogarytmowany stosunek sumy eksportu i importu danej branży do jej całkowitej produkcji) spowoduje wzrost wariancji produktu na pracownika od 0,15 do 0,25 odchylenia standardowego. Silniejsze włączenie danego sektora w międzynarodową wymianę handlową generuje ponadto spadek jego korelacji z resztą gospodarki: jedno odchylenie standardowe otwartości na handel jest powiązane ze spadkiem „współzbieżności” (pojmowanym jako wzrost przeciętnego odchylenia standardowego produktu gałęzi od produktu reszty gospodarki) z resztą sektorów gospodarki w wymiarze od 0,07 do 0,17%. Jeśli chodzi o zależność między otwartością w handlu a kształtowaniem stopnia specjalizacji gałęziowej gospodarki, to zmiana wskaźnika tej pierwszej o 1 odchylenie standardowe, pociąga za sobą zmianę (zlogarytmowanego) współczynnika Herfindahla produkcji do około 0,54 odchylenia standardowego. Z kolei jedno odchylenie standardowe w specjalizacji eksportowej kojarzone jest ze zmianą współczynnika Herfindahla o około 0,68 odchylenia standardowego [Giovanni i Levchenko 2008, s. 18].

Ujmując to bardziej precyzyjnie: wzrost w gałęziowej („sektorowo-specyficznej”, *sector-specific*) zmienności, posuwając się od 25 do 75 percentyla obserwowanego wzrostu otwartości na handel (co odpowiada wzrostowi wartości wskaźnika „handel zagraniczny w stosunku do PKB” o około 60 pkt proc.) zwiększa zmienność zagregowanej produkcji przeciętnie o około 10,2% w stosunku do wyjściowej średniej wariancji obserwacji, przy innych wartościach niezmiennych. Natomiast redukcja wzajemnego współprzebiegu (*comovement*) cykli poszczególnych gałęzi gospodarki, która przychodzi wraz ze wzrostem otwartości na handel, prowadzi do spadku fluktuacji zagregowanej produkcji krajowej o około 6,3% w stosunku do średniej wariancji tego wskaźnika. Zwiększona o 1 pkt proc. specjalizacja implikuje wzrost wariancji przeciętnej produkcji na poziomie krajowym o około 13,5%.

Po dodaniu do siebie efektów związanych z trzema badanymi kanałami oddziaływania otwartości na PKB okazuje się, że posuwając się od 25 do 75 percentyla wartości otwartości na wymianę handlową odnotowujemy wzrost zmienności zagregowanej produkcji o około 17,3% w stosunku do średniej zagregowanej wariancji obserwacji.

Autorzy zauważają też, że zależność pomiędzy otwartością w handlu a fluktuacjami koniunktury jest bardzo różna w zależności od poziomu kraju: identycznemu zwiększeniu stopnia otwartości towarzyszy wzrost zmienności zagregowanego produktu średnio 5 razy wyższy w krajach rozwijających się w porównaniu z (przeciętnie) krajem wysokorozwiniętym.

Na koniec warto wspomnieć, że J. di Giovanni i A.A. Levchenko zbadali wpływ zmian w otwartości na PKB w perspektywie czasowej, dowodząc, że jego siła (zarówno za pośrednictwem poszczególnych trzech kanałów branych pod uwagę oddzielnie, jak i w ujęciu wypadkowym) nabierały z biegiem czasu znaczenia. W przekroju dekad analiza pokazała, że wpływ wzrostu otwartości (o taką samą wielkość) na zmiany PKB w latach dziewięćdziesiątych jest dwa razy większy niż w latach siedemdziesiątych. Dowodzi to wzrastającej roli handlu jako „przewodu transmisyjnego” szoków i oddziaływań między gospodarkami świata.

Kolejne badanie, któremu warto poświęcić nieco miejsca zarówno ze względu na jego specyfikę, jak i szerokie ujęcie interesującej nas problematyki, przeprowadzone zostało przez C. Calderona, N. Loayzę i K. Schmidt-Hebbela. Autorzy pokazali w nim linearne efekty w obszarze wahań oraz tempa wzrostu PKB spowodowane zmianami wartości mierników otwartości finansowej i handlowej oraz oddzielnie wywołane czterema rodzajami szoków zewnętrznych, tj. wynikającymi z przemian *terms of trade*, tempa wzrostu gospodarczego krajów-partnerów w handlu zagranicznym, zmian w światowych stopach procentowych oraz wielkości napływu kapitału netto w ujęciu regionalnym. Dodatkowo przeanalizowano też względne wzmocnienie/osłabienie konsekwencji tych szoków w zależności od poziomu otwartości finansowej i handlowej³⁸. Badanie zostało oparte na danych panelowych (szeregi czasowe) w przekroju międzynarodowym dla 76 krajów świata w 6 nakładających się na siebie pięcioletnich okresach między 1970 a 2000 rokiem. Autorzy wykorzystali uogólnioną metodę momentów (*generalized method of moments*, GMM) dla modeli dynamicznych i danych panelowych³⁹.

Analiza opiera się na szacowaniu parametrów zestawu równań. Tempo wzrostu (wahania) PKB objaśniane są następującą funkcją regresji:

³⁸ C. Calderon, N. Loayza i K. Schmidt-Hebbel pokazują w swoim badaniu również inne płaszczyzny problemu, na przykład zmiany efektów związanych z otwartością wraz ze wzrostem dochodu *per capita*.

³⁹ Metoda ta została rozwinięta i udoskonalona przez M. Arellano i S. Bonda oraz M. Arellano i O. Bovera [Arellano i Bond 1991, s. 277–297; Arellano i Bover 1995, s. 29–51].

$$y_{i,t} = \beta X_{i,t} + \mu_i + \eta_i + \varepsilon_{i,t},$$

gdzie:

i, t – subskrypty oznaczające odpowiednio kraj i czas,

y – zmienna objaśniana, tj. tempo wzrostu gospodarczego lub jego wahania,

X – zestaw zmiennych objaśniających (w tym zmienne opóźnione); dane egzogeniczne obejmują:

- wskaźniki otwartości na międzynarodową wymianę towarową (mierzoną jak w poprzednich przytaczanych badaniach) i przepływy finansowe (stosunek całkowitych aktywów oraz należności z tytułu zagranicznych inwestycji bezpośrednich do PKB),
- miary szoków zewnętrznych, tj. przeciętna stopa wzrostu *terms of trade*, przeciętna ważona udziałami w handlu z danym krajem stopa wzrostu PKB krajów – głównych partnerów w wymianie międzynarodowej, przeciętna stopa napływu kapitału finansowego do całego regionu właściwego dla lokalizacji kraju oraz średnia zmiana międzynarodowej stopy procentowej, zmienne interakcji oraz zmienne kontrolne.

μ_i – tzw. nieobserwowany efekt czasu,

η_i – nieobserwowany efekt „właściwy dla kraju” (*country-specific*),

$\varepsilon_{i,t}$ – błąd prognozy.

Jako dodatkowe zmienne kontrolne właściwe dla kraju włączono do równania dane na temat przeciętnej stopy przyjęć do szkół średnich (jako przybliżoną miarę inwestycji w kapitał ludzki), przeciętną stopę przyrostu kredytów w sektorze prywatnym do PKB (jako miarę głębokości krajowego rynku finansowego), przeciętną stopę inflacji (przybliżenie dyscypliny monetarnej) oraz przeciętną stopę wydatków rządowych do PKB (obciążenie gospodarki sferą budżetową).

Równanie objaśniające wzrost rozwinięto do postaci

$$y_{i,t} = \beta_0 CV_{i,t} + \beta_1 OPE_{i,t} + \beta_2 EXT_{i,t} + \mu_i + \eta_i + \varepsilon_{i,t},$$

gdzie:

CV – obejmuje zestaw zmiennych kontrolnych,

OPE – wskaźniki otwartości,

EXT – miary szoków zewnętrznych.

Wyniki estymacji parametrów równań o powyższej postaci pokazały, że zarówno otwartość w sferze międzynarodowych finansów, jak i handlu są dodatnio skorelowane ze wzrostem gospodarczym⁴⁰. Podobnie efekty związane z oddzia-

⁴⁰ Autorzy twierdzą, że mimo wątpliwości i niejednoznaczności wniosków w literaturze, jeśli weźmie się pod uwagę odpowiednio długie szeregi czasowe, tj. odnoszące się do pokaźnej liczby

ływaniem szoków zewnętrznych na wskaźniki rozwoju makroekonomicznego są znaczące statystycznie i noszą oczekiwane znaki, na przykład korzystna zmiana w *terms of trade*, zwiększenie tempa wzrostu u głównych partnerów handlowych oraz wzrost napływu kapitału do regionu generują efekty dodatnie (również zmienne kontrolne mają znak zgodny z intuicją i osiągają parametry znaczące statystycznie).

Kolejny etap badania dotyczył zależności efektów otwartości od wyjściowego poziomu realnego PKB *per capita*. Pokazano tu interakcję każdej z zastosowanych miar otwartości z wielkością dochodu (*Inc*) oraz dochodem podniesionym do kwadratu (*Inc*²) *per capita* w każdym kraju na początku korespondującego okresu. Wyliczeniom tym służy estymacja parametrów równania:

$$y_{i,t} = \beta_0 CV_{i,t} + \beta_1 OPE_{i,t} + \beta_2 EXT_{i,t} + \beta_3 OPE_{i,t} Inc_{i,t} + \beta_4 OPE_{i,t} Inc_{i,t}^2 + \mu_i + \eta_i + \varepsilon_{i,t}.$$

Szacunek parametrów tego równania dowiódł, że wpływ zmian (mierzony odchyleniem standardowym) w poziomie otwartości (finansowej, jak i handlowej) na PKB jest bliski zera dla krajów o niskim poziomie dochodu *per capita*. Wpływ ten jest natomiast znacząco większy dla krajów o średnim i wysokim poziomie dochodu (zwłaszcza jest to wyraźne dla otwartości na handel międzynarodowy). Zmiana w otwartości finansowej o jedno odchylenie standardowe będzie prowadzić do wyższych stóp wzrostu o 0,67 dla obserwacji w 25 percentylu pod względem wartości dochodu *per capita* dla całej próby w latach 1970–2000, o 0,9 dla obserwacji z 75 percentyla i 0,8 dla krajów mieszających się na 95 percentylu. Największe oddziaływanie zmian otwartości na PKB (wzrost tego wskaźnika o 0,91) jest notowane dla gospodarek w 62 percentylu (średni poziom dochodu kraju). Jeśli natomiast chodzi o otwartość handlową, to analogiczny jej wzrost generuje przyspieszenie tempa wzrostu dochodu *per capita* o 0,33 pkt proc. dla krajów mieszających się w 25 percentylu pod względem wielkości dochodu, 0,53 dla krajów w medianie, 0,67 dla 75 percentyla oraz 0,74 dla państw, które pod względem dochodu mieszczą się w 95 percentylu całej badanej próby.

Szczególnie interesująca jest część analizy zmierzająca do stwierdzenia związku między poziomem otwartości a intensywnością doświadczania szoków przez gospodarkę (siła działania każdego z szoków z osobna zależnie od stopnia otwartości handlowej i finansowej). W celu odpowiedzi na pytanie o tę zależność oszacowano parametry równania postaci

$$y_{i,t} = \beta_0 CV_{i,t} + \beta_1 OPE_{i,t} + \beta_2 EXT_{i,t} + \beta_3 OPE_{i,t} Inc_{i,t} + \beta_4 OPE_{i,t} EXT_{i,t} + \mu_i + \eta_i + \varepsilon_{i,t}.$$

krajów i uwzględniające długi horyzont czasowy (zwłaszcza z okresów sprzed i po liberalizacji), to wpływ obydwu rodzajów otwartości na rozwój gospodarczy jest wyraźnie dodatni.

Wyniki uzyskane w szacowaniu tej funkcji są, również w ocenie autorów badania, mocno kontrowersyjne. Otóż zgodnie z nimi, większa otwartość handlowa osłabia efekty szoków odnoszących się do wymiany handlowej (*trade-related shocks*), zwłaszcza zmian *terms of trade* oraz wzrostu PKB partnerów handlowych, natomiast wzmacnia analizowane oddziaływania zewnętrzne związane z przepływami finansowymi w skali międzynarodowej (zmiany stóp procentowych oraz napływu kapitału do danego regionu). I na odwrót: większa otwartość finansowa zwiększa stymulujący dla gospodarek efekt dodatnich szoków powiązanych bezpośrednio z wymianą handlową, jednocześnie redukując wpływ zmian w napływie kapitału w skali regionalnej. Jedynym wyjątkiem tych – nieco przewrotnych – rezultatów jest wzmacnianie przez otwartość finansową dodatniego efektu korzystnych zmian wysokości stóp procentowych na rynkach światowych.

Większa otwartość finansowa tłumi ujemne oddziaływanie szoków zewnętrznych związanych ze sferą finansową (jak wyższe międzynarodowe stopy procentowe i obniżone napływy kapitału) oraz redukuje skutki niekorzystnych zmian *terms of trade* i niższego tempa rozwoju gospodarki po stronie partnerów zagranicznych. Co do negatywnych skutków liberalizacji w tej sferze, to związane są one z niwelowaniem stymulujących efektów szoków w handlu zagranicznym oraz potęgowaniem konsekwencji spadającego napływu kapitału z zewnątrz.

Uzyskane wyniki mają jednak charakter nieliniarny względem różnych warunków. Na przykład stymulujące dla gospodarki oddziaływanie korzystnych zmian *terms of trade* jest znaczące dla niskich i średnich poziomów otwartości w handlu, ale wraz ze zwiększaniem się tej ostatniej ów dodatni efekt spada do zera lub nawet może okazać się ujemny⁴¹. Prowzrostowe oddziaływanie korzystnych *terms of trade* zwiększa się z otwartością finansową. Siła dodatniego wpływu wzrostu PKB partnerów handlowych na gospodarkę spada wraz ze wzrostem otwartości handlowej, ale zwiększa się ze stopniem otwarcia na międzynarodowe przepływy finansowe. Całkowity efekt wzrostu przeciętnej stopy procentowej na rynkach zagranicznych jest wyraźnie ujemny, ale jego znaczenie dla rozwoju gospodarki spada do zera wraz ze wzrostem obydwu rodzajów otwartości. Pozytywne oddziaływanie napływu kapitału ulega wzmocnieniu w przypadku większego otwarcia na międzynarodowy handel, a osłabieniu, gdy kraj liberalizuje swe przepływy finansowe z zagranicą⁴².

⁴¹ Jednokrotny wzrost odchylenia standardowego wskaźnika *terms of trade* od poziomu przeciętnego prowadzi do spadku tempa wzrostu realnego PKB *per capita* o 0,98 dla krajów w 25 percentylnym otwartości w handlu (dla porównania, taki poziom otwartości charakteryzował gospodarkę Pakistanu w 1990 roku), o 0,50% dla mediany (na przykład Włochy w latach 1996–2000) i prawie 0 dla krajów w 75 percentylnym (Paragwaj 1996–2000).

⁴² Jednokrotny wzrost odchylenia standardowego w wartości napływu kapitału do regionu spowoduje redukcję dochodu *per capita* o 0,35 dla gospodarek w 25 percentylnym, jeśli chodzi o otwar-

Pokaźna liczba publikacji dotyczących tytułowego zagadnienia koncentruje się wybiórczo na grupie krajów rozwijających się. Ich autorzy próbują empirycznie zweryfikować przypuszczenia i tezy co do na przykład większej wrażliwości tych krajów na negatywne oddziaływania pochodzące z gospodarki światowej spowodowane samą otwartością ich gospodarek, niekorzystnymi strukturą handlu zagranicznego i strukturą produkcji, czy też czynnikami wewnętrznymi, na przykład niedostosowaniem polityki fiskalnej i monetarnej, nieudolnością administracyjną, nieodpowiednim wykorzystaniem narzędzi dostosowawczych.

Autorem jednej z najnowszych analiz przeprowadzonych na tym polu jest C. Raddatz [Raddatz 2007], który zajął się wpływem warunków zewnętrznych, takich jak szoki *terms-of-trade* i zagranicznych stóp procentowych, klęski naturalne (powódzie, susze, ekstremalne temperatury, huragany) i humanitarne (głód i epidemie), zmiany kondycji gospodarki światowej oraz fluktuacje w napływie zagranicznych środków pomocowych na gospodarki państw rozwijających się⁴³. W obszarze tego badania (wykonanego metodą autoregresji wektorowej, VAR) dotyczącego lat 1965–1997, znalazło się 40 krajów sklasyfikowanych przez Bank Światowy jako kraje o niskim poziomie dochodu.

Rezultaty otrzymane przez C. Raddatza pokazują, że szoki zewnętrzne mają ogólnie niewielki, ale biorąc pod uwagę „wyjściowy” stan ich gospodarek (tj. ich przeciętnie bardzo niskie tempo wzrostu oraz medianę PKB: odpowiednio 0,2 oraz 0,4%) – ekonomicznie znaczący wpływ na dochód *per capita* w tych krajach, szczególnie w długim okresie. Dodatni szok wynikający z (rozpatrywanych oddzielnie) takich czynników, jak zwiększenie tempa wzrostu PKB krajów wysokorozwiniętych i większa skala napływu środków pomocowych z ich strony, wzrost cen towarów eksportowanych w stosunku do importowanych przynosi efekt w postaci wzrostu PKB *per capita* krajów nisko-rozwiniętych o około 1%. Klęski klimatyczne oraz humanitarne skutkują spadkiem dochodu *per capita* przeciętnie o odpowiednio: 2 i 4%. Zgodnie z wynikami tej analizy, szoki realnych stóp procentowych oraz klęski geologiczne nie mają znaczącego wpływu na aktywność sfery realnej gospodarki. Generalnie biorąc, szoki zewnętrzne odpowiadają za niewielką tylko część fluktuacji zagregowanego produktu i nawet w długim okresie nie wyjaśniają więcej niż 11% jego zmienności. Pozostałe 89% przypada, według C. Raddatza, na czynniki leżące po stronie wewnętrznych słabości gospodarek. Rozpatrując względną wagę szoków zewnętrznych, moż-

tość finansową (na przykład Algieria w późnych latach dziewięćdziesiątych), 0,28 dla krajów w medianie (El Salvador w 1996–2000) i 0,2 pkt proc dla krajów w 75 percentylny (Korea Płd. średnio w latach 1990–2000).

⁴³ Podobne podejście zastosowali wcześniej A. Deaton i R. Miller dla oceny wpływu fluktuacji cen różnych towarów na kondycję gospodarek krajów afrykańskich [Deaton i Miller 1996, s. 99–191], C. Brodę [Broda 2004] dla oceny wpływu szoków *terms of trade* na sytuację krajów rozwijających się przy różnych reżimach kursowych oraz S. Ahmeda [Ahmed 2003].

na stwierdzić, że największe znaczenie mają: zmiany w cenach dóbr w handlu (37% zmienności w ramach owych 11%), zmiany wielkości pomocy zagranicznej (25%), klęski klimatyczne (14%), kryzysy humanitarne (12%), fluktuacje PKB krajów wysokorozwiniętych (10%); mniejsze mają pozostałe czynniki, takie jak międzynarodowa stopa procentowa (3%).

Badanie C. Raddatza odpowiada też na wiele innych interesujących pytań empirycznych, dotyczących na przykład znaczenia szoków zewnętrznych w kształtowaniu wielkości wydatków rządowych czy stanu bilansu płatniczego oraz rozpatruje wpływ szoków zewnętrznych na różne grupy krajów niskorozwiniętych w zależności od ich otwartości w handlu, stopnia zadłużenia zagranicznego czy jakości instytucjonalnej. Analiza w tej części dowiodła między innymi, że skutki wahań cen w handlu zagranicznym oraz światowych stóp procentowych utrzymują się stosunkowo krócej w krajach bardziej otwartych na globalną wymianę handlową, co potwierdza wysuwaną często w literaturze tezę, iż takie gospodarki są bardziej wystawione na fluktuacje zmiennych światowych, ale z drugiej strony dysponują lepszymi mechanizmami akomodacji do tego rodzaju szoków. Reakcja na niekorzystną zmianę warunków zewnętrznych ze strony krajów mocno zadłużonych oraz charakteryzujących się słabymi instytucjami jest również silniejsza niż pozostałych krajów niskorozwiniętych, co oznacza ich większą wrażliwość spowodowaną wewnętrznymi słabościami.

Podsumowanie

Mimo bogatego dorobku teoretycznego i literaturowego na temat roli międzynarodowej wymiany handlowej we wzroście gospodarczym, pojęcie samej „otwartości” na handel stosunkowo niedawno zostało „odświeżone” – na nowo definiowane i pokazywane w nowym ujęciu. Aktualny nurt zainteresowania tą problematyką ujawnia przedtem nieopisywane aspekty otwartości, które pojawiły się w związku z nasilającymi się w gospodarce światowej procesami integracji i globalizacji. Spowodowały one, że trzeba brać pod uwagę nie tylko stymulujące dla gospodarki efekty jej większego otwarcia, tj. zintensyfikowanie szeroko rozumianej wymiany i współpracy z zagranicą, ale też potencjalne ujemne skutki wystawienia na negatywne impulsy gospodarcze z „reszty świata”. W tym kontekście analizuje się różne mechanizmy, poprzez które szersze powiązania gospodarki w sferze realnej (handel międzynarodowy) i finansowej (otwarcie na międzynarodowe przepływy kapitałowe) wpływają na fluktuacje koniunkturalne i tempo wzrostu gospodarczego. Mówi się, że znaczny udział obrotów w handlu zagranicznym do produktu danej branży „rozluźnia” jej relacje z resztą gospodarki narodowej i zmienia własności współprzebiegu wahań jej produktu z krajowym cyklem koniunkturalnym. Otwartość na zagranicę zmienia też pierwotną

(tj. taką jaką teoretycznie by wystąpiła przy większym skupieniu na potrzebach odbiorców na własnym rynku) strukturę gospodarki, powodując zmiany w poziomie specjalizacji, charakterze produkcji i dywersyfikacji produktowej w przekroju branż przemysłowych etc. Istotne są też uwarunkowania wpływu tego czynnika na gospodarkę, wśród których wymienia się strukturę gałęziową tej ostatniej, strukturę przedmiotową i przestrzenno-geograficzną wymiany z zagranicą, politykę ekonomiczną, poziom korelacji szoków od różnych partnerów handlowych, „wyjściowy” poziom PKB i inne. Mimo że większość założeń teoretycznych do badań w tym obszarze jest zgodnych z podstawową wiedzą ekonomiczną i intuicją, uzyskiwane wyniki analiz empirycznych nie zawsze są jednoznaczne. Tym samym końcowy „efekt” wpływu otwartości na tempo wzrostu PKB i jego zmiany nie do końca jest stwierdzony. Mamy więc do czynienia z brakiem jednoznacznej linearnej czy chociażby monotonicznej zależności między obydwooma rodzajami otwartości a tempem czy wahaniami poziomu rozwoju gospodarczego. Kontrowersyjne wydaje się zwłaszcza, że o ile teoria ekonomii sugeruje dodatni wpływ globalizacji na wzrost gospodarczy, o tyle nie dostarcza jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o wpływ rosnących powiązań gospodarek na ich wahania koniunkturalne oraz na zależność między wahaniami a wzrostem. Otwartym pytaniem empirycznym pozostaje także powiązane znaczenie dwóch rodzajów otwartości (w sferze handlu i w sferze finansów międzynarodowych) dla rozwoju gospodarczego. Stwarza to pole do nowych badań empirycznych odwołujących się do doświadczeń globalnego kryzysu gospodarczego zapoczątkowanego w 2007 roku.

Bibliografia

- Ahmed, S., 2003, *Sources of macroeconomic fluctuations in Latin America and implications for choice of exchange rate regime*, Journal of Development Economics 72, s. 181–202.
- Alesina, A., Spolaore, E., Wacziarg, R., 2005, *Trade, growth, and size of countries*, w: P. Aghion, S. Durlauf (red.), *Handbook of Economic Growth*, Amsterdam.
- Arellano, M., Bond, S., 1991, *Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations*, Review of Economic Studies 58, s. 277–297.
- Arellano, M., Bover, O., 1995, *Another look at the instrumental-variable estimation of error-components models*, Journal of Econometrics 68, s. 29–51.
- Arora, V., Vamvakidis, A., 2005, *How much do Trading Partners matter for Economic Growth?* IMF Staff Papers 52.
- Arteta, C., Eichengreen, B., Wyplosz, C., 2001, *On the Growth Effects of Capital Account Liberalization*, University of California, Berkeley CA.

- Bacchetta, M., Jansen, M., Lennon, C., Piermartini, R., 2009, *Exposure to external shocks and the geographical diversification of exports*, w: R. Newfarmer, W. Shaw, P. Walkenhorst, *Breaking into New Markets: Emerging Lessons for Export Diversification*. Washington DC, World Bank.
- Baldwin, R., Seghezza, E., 1996, *Testing for Trade-Induced, Investment-Led Growth*, NBER Working Paper 5416, Cambridge.
- Ben-David, D., 1993, *Equalizing exchange: trade liberalization and income convergence*, Quarterly Journal of Economics vol. 108, No. 3.
- Barlevy, G., 2004, *The costs of business cycles under endogenous growth*, American Economic Review vol. 94, No. 4, s. 964–990.
- Blackburn, K., 1999, *Can stabilization policy reduce long-run growth?* The Economic Journal vol. 109, s. 67–77.
- Broda, C., 2004, *Terms of trade and exchange rate regimes in developing countries*, Journal of International Economics 63, No. 1.
- Brodzicki, T., 2006, *Otwartość a wzrost gospodarczy – wyniki dotychczasowych badań empirycznych*, KEIE UG, Uniwersytet Gdański, Gdańsk.
- Buch, C.M., Döpke, J., Pierdzioch, Ch., 2002, *Financial Openness and Business Cycle Volatility*, Working Paper, Kiel Institute for World Economics.
- Bulow, J., Rogoff, K., 1989, *A constant recontracting model of sovereign debt*, Journal of Political Economy 97, No. 1.
- Calderon, C., Loayza, N., Schmidt-Hebbel, K., 2005, *Does openness imply greater exposure?* The World Bank.
- Calvo, G.A., Izquierdo, A., Mejia, L.F., 2004, *On the empirics of sudden stops: the relevance of balance-sheet effects*, Research Department Working Paper 509, Washington DC, Inter-American Development Bank.
- Cavallo, E.A., *Output Volatility and Openness to Trade. A Reassessment*, Inter-American Development Bank, April 2007.
- Cavallo, E.A., Frankel J.A., 2004, *Does Openness to Trade Make Countries More Vulnerable to Sudden Stops or Less?* NBER Working Paper 10957, Cambridge.
- Chanda, A., 2001, *The Influence of Capital Controls on Ling-Run Growth: Where and How Much?* Brown University, Providence RI.
- Deaton, A., Miller, R., 1996, *International commodity prices, macroeconomics performance and politics in Sub-Saharan Africa*, Journal of African Economics 5, No. 3.
- Dollar, D., 1992, *Outward-oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976–1985*, Economic Development and Cultural Change.
- Dollar, D., Kraay, A., 2003, *Institutions, trade, and growth*, Journal of Monetary Economics vol. 50, s. 133–165.
- Easterly, W., Rebelo, S., 1993, *Fiscal policy and economic growth: An empirical investigation*, NBER Working Paper No. 4499.
- Easterly, W., Islam, R., Stiglitz, J., 2001, *Shaken and stirred: explaining growth volatility*, w: B. Pleskovic, N. Stern (red.), *Annual World Bank Conference on Development Economics*, Washington DC, World Bank.
- Edison, H.J., Levine, R., Ricci, L., Slok, T., 2002, *International financial integration and economic growth*, Journal of International Money and Finance 21, s. 749–776.

- Edwards, S., 1998, *Openness, productivity and growth: What do we really know?* The Economic Journal vol. 108, s. 383–399.
- Edwards, S., 2001, *Capital Mobility and Economic Performance: Are Emerging Economies Different?* NBER Working Paper 8076, Cambridge MA.
- Fatás, A., 2002, *The effects of business cycles on growth*, w: N. Loayza, R. Soto (red.), *Economic Growth: Sources, Trends and Cycles*, Central Bank of Chile, Santiago.
- Feenstra, R., 1990, *Trade and uneven growth*, Cambridge, MA NBER Working Paper 3276.
- Frankel, J., Romer, D., 1999, *Does trade cause growth*, American Economic Review 89, June, s. 379–399.
- Frankel, J.A., Rose, A.K., 2002, *An estimate of the effect on common currencies on trade and income*, Quarterly Journal of Economics vol. 117, No. 2.
- Gavin, M., Hausmann, R., 1998, *Growth with equity: the volatility connection*, w: N. Birdsall, C. Graham, R.H. Sabot (red.), *Beyond Tradeoffs: Market Reforms and Equitable Growth in Latin America*, Washington, DC: Inter-American Development Bank and the Brookings Institution, s. 91–109.
- Giovanni, J. di, Levchenko, A.A., 2008, *Trade openness and volatility*, IMF Working Paper, WP/08/146.
- Grier, K.B., Tullock, G., 1989, *An empirical analysis of cross-national economic growth, 1951–80*, Journal of Monetary Economics vol. 24 (September), s. 259–276.
- Grilli, V., Milesi-Ferretti, G.M., 1995, *Economic effects and structural determinants of capital controls*, IMF Staff Papers 42, s. 517–551.
- Grossman, G., Helpman, E., 1991, *Innovation and Growth in the Global Economy*, The MIT Press, Cambridge MA.
- Guidotti, P., Sturzenegger, F., Villar, A., 2004, *On the consequences of sudden stops*, *Economia* vol. 4, No. 2.
- Helpman, R., 1997, *R&D and productivity – the international connection*, NBER Working Papers No. 6106.
- Hnatkovska, V., Loayza, N., 2004, *Volatility and growth*, World Bank Working Paper No. 3184.
- Imbs, J., 2007, *Growth and volatility*, Journal of Monetary Economics, Elsevier, vol. 54, No. 7, s. 1848–1862.
- Irwin, D.A., Terviö, M., 2002, *Does trade raise income? evidence from the twentieth century*, Journal of International Economics No. 58, s. 1–18.
- Jansen, M., Lennon, C., Piermartini, R., 2009, *Exposure to External Country Specific Shocks and Income Volatility*, World Trade Organization Staff Working Paper.
- Jones, L.E., Manuelli, R.E., Stacchetti, E., 2000, *Technology and policy shocks in models of endogenous growth*, Minneapolis: Federal Reserve Bank of Minneapolis, Research Paper No. 281.
- Jovanovic, B., 2004, *Asymmetric cycles*, NBER Working Paper No. 10573.
- Klein, M.W., 2003, *Capital account openness and the varieties of growth experience*, NBER Working Paper No. 9500.
- Klein, M., Olivei, G., 2000, *Capital account liberalization, financial depth, and economic growth*, Journal of International Money and Finance vol. 27, No. 6, s. 861–875.

- Klein, M., Olivei, G., 2002, *Capital account liberalization, financial depth, and economic growth*, Tufts University, Medford MA (manuscript).
- Koren, M., Tenreyro, S., 2005, *Volatility and development*, CEPR Discussion Paper 5307, London.
- Kormendi, R.C., Meguire, P.G., 1985, *Macroeconomic determinants of growth; Cross-country evidence*, Journal of Monetary Economics vol. 16, s. 141–163.
- Kose, M.A., 2002, *Explaining business cycles in small open economies: How much do world prices matter?* Journal of International Economics vol. 56, No. 2, s. 299–327.
- Kose, M.A., Prasad, E.S., Terrones, M., 2005, *How do trade and financial integration affect the relationship between growth and volatility?* IMF Working Paper WP/05/19, January.
- Kraay, A., 1998, *In search of the macroeconomics effects of capital account liberalization*, The World Bank, Washington DC.
- Laursen, T., Mahajan, S., 2005, *Volatility, income distribution, and poverty*, w: J. Aizenman, B. Pinto (red.), *Managing Economic Volatility and Crises: A Practitioner's Guide*, Cambridge University Press New York, s. 101–136.
- Levine, R., Renelt, D., 1992, *A sensitivity analysis of cross-country growth regressions*, American Economic Review vol. 82, No. 4, s. 942–963.
- Martin, P., Rogers, A.C., 2000, *Long-term growth and short-term economic instability*, European Economic Review vol. 44, No. 2, s. 359–381.
- Matsuyama, K., 1992, *Agricultural productivity, comparative advantage, and economic growth*, Journal of Economic Theory vol. 58, No. 2.
- Mendoza, E.G., 1997, *Terms-of-trade uncertainty and economic growth*, Journal of Development Economics vol. 54, s. 323–356.
- Misala, J. (red.), 2006, *Makroekonomia gospodarki otwartej*, Politechnika Radomska, Radom.
- Newbery, D.M., Stiglitz, J.E., 1984, *Pareto inferior trade*, Review of Economic Studies vol. 51, No. 1, s. 1–12.
- Pallage, S., Robe, M.A., 2003, *On the welfare cost of economic fluctuations in developing countries*, International Economic Review vol. 44, No. 2, s. 677–698.
- Quinn, D., 1997, *The correlates of change in international financial regulation*, American Political Science Review vol. 91, No. 3, s. 531–551.
- Raddatz, C., 2007, *Are external shocks responsible for the instability of output in low-income countries?* Journal of Development Economics vol. 84, No. 1.
- Ramey, G., Ramey, V.A., 1995, *Cross-country evidence on the link between volatility and growth*, American Economic Review vol. 85, No. 5, s. 1138–1151.
- Razin, A., Rubinstein, Y., 2004, *Growth Effects of Exchange Rate Regimes and Capital Account Liberalization in the Presence of Crises: A Nuanced View*, NBER Working Paper 10555.
- Rodrik, D., 1997, *Has Globalization Gone Too Far?* Institute for International Economics Washington DC.
- Rodrik, D., 2001, *Why is there so much economic insecurity in Latin America?* CEPAL Review 73, s. 7–29.
- Rodrik, D., Rodríguez, F., 2000, *Trade policy and economic growth: A skeptics guide to the cross-national evidence*, w: B. Bernanke, K. Rogoff (red.) *NBER Macroeconomics Annual 15*, MIT Press, Cambridge MA.

- Ross, L., Renelt, D., 1992, *Sensitivity analysis of cross-country growth regressions*, American Economic Review vol. 84, No. 4, s. 942–963.
- Sachs, J.D., 1985, *External debt and macroeconomic performance in Latin America and East Asia*, Brookings Papers on Economic Activity.
- Sachs, J.D., Warner, A.M., 1995, *Economic Convergence and Economic Policies*, NBER Working Paper No. 5093.
- Sala-i-Martin, X., 1997, *I just ran two million regressions*, American Economic Review vol. 87, No. 2, s. 178–183.
- Wacziarg, R., Welch, K.H., 1998, *Trade Liberalization and Growth: New Evidence*, The World Bank Economic Review vol. 22, No. 2, s. 191.

THE ROLE OF OPENNESS IN ECONOMIC DEVELOPMENT AND FLUCTUATIONS – THE LITERATURE REVIEW

Summary: The paper is aimed at showing the role of trade and financial openness in economic growth and economic fluctuations. The whole issue is, surprisingly, ambiguous as multilateral opening of the financial and trade markets (resulting from the liberalization of the global economy as well as regional integration) has, on the one hand, created substantial new economic opportunities for the countries all over the world – but on the other hand has contributed to their much bigger exposure to negative influences from the international environment. Considering this theoretical inconsistency as well as the various and sometimes conflicting results of the empirical analysis on the subject the possible effect of the opening of countries' economies is still an open question. Among the authors who did the research on the openness' impact and its importance as an economic factor one should mention: R. Wacziarg 2001, D.A. Irvin and M. Terviö (2002), M.A. Kose et al. (2005), D. Rodrik (2007), J. di Giovanni and A. A. Levchenko (2008), D. Ben-David (1993), W. Easterly and S. Rebelo (1993), S. Ahmed, M. Bacchetta et al. (2009), D. Rodrik and F. Rodríguez (2000), M. Klein and G. Olivei (2002) and many others. The inconsistency of the empirical results is to some extent the consequence of a substantial range of various econometric methods applied in the studies (vector autoregression analysis, dynamic general equilibrium models, different specifications of the regression functions, the number of variables and indicators of openness used).

The paper addresses the debate on the role of financial and trade openness in the economic development and GDP fluctuations, reviewing previous empirical work on the subject and presenting a wide selection of the literature covering its different aspects.